

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Інститут управління та права, Юридичний факультет
(повне найменування інституту, факультету)

Кафедра загальноправових та політичних наук
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему Моделі парламентської опозиції в країнах ЄС та України

Виконав: студент(ка) 2 курсу, групи Юз-219м

Спеціальності 052 «Політологія»

(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Політологія

Д.В. Четвертушкіна

(прізвище та ініціали)

Керівник к.ю.н., доцент М.І. Трипольська

(прізвище та ініціали)

Рецензент к.п.н., О.М. Венгер

(прізвище та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
 (повне найменування закладу вищої освіти)

Інститут, факультет Інститут управління та права, Юридичний факультет
 Кафедра Загальноправових та політичних наук
 Ступінь вищої освіти Магістр
 Спеціальність 052 «Політологія»
 (код і найменування)
 Освітня програма (спеціалізація) Політологія
 (назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Зав.кафедри Арабаджиєв Д.Ю.
 «___» _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

Четвертушкіної Діани Валеріївни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) «Моделі парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу та України»

керівник проєкту (роботи) Трипольська М.І., к. ю. н, доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «29» вересня 2020 року № 241

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «___» _____ 2020 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 110 сторінка, 1 додаток, 81 джерел.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)) поняття, класифікація і сутність парламентської опозиції, моделі конституційно – правового закріплення парламентської опозиції, «Парламентська опозиція» в конституційному праві та праві Європейського союзу, моделі та статус парламентської опозиції у парламентських монархіях, характеристика статусу парламентської опозиції в президентських республіках, статус парламентської опозиції у парламентських та змішаних республіках, формування статусу парламентської опозиції в Україні, сучасний стан та проблеми правового регулювання українського інституту парламентської опозиції, аналіз потенційних небезпек, заходи по забезпеченню безпеки, заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці, хаходи з пожежної безпеки, заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
Таблиця порівняльна аналіз діяльності основних моделей парламентської опозиції

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Трипольська М.І. к.ю.н., доцент		
2	Трипольська М.І. к.ю.н., доцент		
3	Трипольська М.І. к.ю.н., доцент		
4	к.т.н., доцент Нестеров О.В.		
Нормок-ь	к.ф.н., доцент Попович Я.М		

7. Дата видачі завдання «__» _____ 2020 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Попереднє затвердження тем, складання змісту	02.12.2019-04.12.2019	
2	Вивчення літературних джерел	09.12.2019-15.01.2020	
3	Збір матеріалу на кваліфікаційну магістерської роботи	10.02.2020-17.02.2020	
4	Групування та аналіз зібраного матеріалу	18.02.20-29.02.2020	
5	Виконання першого розділу	02.03.2020-24.04.2020	
6	Виконання другого розділу	04.05.2020-22.06.2020	
7	Виконання третього розділу	01.09.2020-30.09.2020	
8	Затвердження теми кваліфікаційної магістерської роботи	29.09.2020	
9	Формування висновків та рекомендацій	01.10.2020-15.10.2020	
10	Оформлення кваліфікаційної магістерської роботи	16.10.2020 – 06.11.2020	
11	Перевірка роботи керівником	9.11.2020-11.11.2020	
12	Одержання відгуку та рецензії	11.11.2020-13.11.2020	
13	Попередній захист кваліфікаційної магістерської роботи	16.11.2020-19.11.2020	
14	Подання роботи на кафедрі	22.11.2020	
15	Захист кваліфікаційної магістерської роботи	23.12.2020	

Студент(ка) _____ Д.В. Четвертушкіна _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи) _____ М.І. Трипольська _____
 (підпис) (прізвище та ініціали)

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ,
СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ**

ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЄС	Європейський Союз
США	Сполучені Штати Америки
ЛПГ	Лейбористська партія Великобританії
СДПА	Соціал-демократична партія Австрії
ВРУ	Верховна Рада України
п. о	Парламентська опозиція
п.	Пункт
ст.	Стаття

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційної магістерської роботи на здобуття другого (магістерського) рівня освіти зі спеціальності 052 «Політологія»

Тема роботи: «Моделі парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу та України»

Актуальність теми. Зумовлена тим, що саме парламентська опозиція є вкрай необхідним будь-якій демократичній країні явищем, але в той же час досить складним і різнобічним, що зумовлює актуальність і важливість комплексного дослідження зазначеної проблеми через призму історичного досвіду зарубіжних країн та України, що дасть можливість забезпечити механізм гарантій функціонуванню парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу. Виступаючи повноправним інститутом політичної системи, опозиція є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, висловлених на політичному рівні. Вона є невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. Досвід розвинених демократій свідчить, що надання опозиції повноцінних можливостей для репрезентації і відстоювання своєї, альтернативної щодо офіційної, точки зору, конкуренції з правлячими політичними групами, стабілізує політичну структуру суспільства. Опозиція служить засобом пом'якшення надмірної соціальної напруги та зменшення ймовірності помилок при прийнятті важливих державних рішень, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій.

Метою кваліфікаційної магістерської роботи є проведення порівняльного аналізу моделей парламентської опозиції в сучасних демократичних суспільствах, а також визначення на цій основі можливості використання досвіду цих держав у вирішенні численних політико-правових та інших проблем національного державотворення, пов'язаних з визначенням і реалізацією статусу парламентської опозиції.

Предметом виступає специфіка процесу інституціоналізації парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу.

Об'єктом є механізм функціонування держави та місце у ньому парламентської опозиції як його окремого елемента.

Методи дослідження: метод системного аналізу, метод класифікації, порівняльно – правовий метод, синтез, аналіз, тлумачення норм права та ін.

Застосовано ряд методів для дослідження специфіки інституціоналізації парламентської опозиції в країнах Європейського союзу, серед них використовувалися загальнофілософські методи дослідження проблеми інституціоналізації парламентської опозиції та її місця в політичній системі суспільства, зокрема системний підхід, що дав можливість розглянути опозицію як цілісне суспільне явище, складну систему з певною структурою, механізмом реалізації політичних цілей; за допомогою інституціонального підходу уточнено поняття «парламентська опозиція» з позиції ціннісної складової даного феномену.

Інституціональний підхід зосереджує увагу на дослідженні норм, цінностей та традицій, що лежать в основі діяльності політичної опозиції. Виявлено, що історично сформовані традиції опозиційної діяльності у країнах сталої демократії є більш впливовим фактором конструктивної дії, ніж нормативно-правові акти регламентації роботи опозиції у країнах з перехідним станом політичної системи.

За допомогою гносеологічного підходу проведено аналіз сутності опозиції як політичного інституту та форми суспільного протесту. Визначено основні концептуальні засади, що становлять теоретичну основу сучасних уявлень про процес інституціоналізації опозиції.

Структурно – функціональний підхід дозволив виділити основні елементи позапарламентської опозиції, наповнити функціональним змістом явище опозиції в цілому, диференціювати функції опозиції за допомогою ряду критеріїв. Історичний підхід ліг в основу вивчення об'єкту дослідження за різних історичних умов.

Компаративний аналіз дає змогу відстежити особливості становлення та специфіку змін у діяльності опозиції різних держав світу, які презентують ту чи іншу інституціональну модель політичної опозиції. На основі даного порівняння сформовані критерії ефективності діяльності політичної опозиції за умов функціонування демократичного політичного режиму.

Інформаційну базу дослідження становлять офіційні видання Верховної Ради України та органів виконавчої влади, статистичні дані міжнародних політичних організацій, державні стандарти та норми, монографії, наукові публікації, Інтернет-ресурси, власні обстеження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше здійснено комплексний аналіз специфіки моделей парламентської опозиції та закріплення інституту в країнах сучасного Європейського Союзу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в узагальненні теоретичні розробки зарубіжних і вітчизняних учених щодо визначення поняття «парламентська опозиція», ролі опозиційних сил у функціонуванні політичної системи. Уточнено визначення даного поняття з точки зору інституціонального підходу, а саме інститут політичної опозиції визначається як традиційно сформовані та законодавчо закріплені норми протистояння офіційному політичному курсу держави і системі влади в цілому та функціонуючі на їхній основі організації. На основі порівняльного аналізу інституціональних форм опозиції розроблені критерії ефективності діяльності парламентської опозиції, які включають механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу опозиції, її прав та обов'язків, механізм впливу на прийняття державних рішень та рівень відповідальності. Положення і висновки магістерської можуть використовуватись дослідниками, які вивчають питання конституційно – правової інституціоналізації парламентської опозиції.

Апробація результатів кваліфікаційної магістерської роботи. Основні результати, викладені в магістерській роботі, доповідалися й обговорювалися на I Міжнародна науково – практична конференція «EUROPEAN

SCIENTIFIC DISCUSSIONS» (м. Рим, 2020 року), та III Міжнародна науково – практична конференція «SCIENCE AND EDUCATION: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS» (м. Кіото, 2020 року), за результатами яких опубліковано тези доповідей.

Структура і обсяг роботи. Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (81 найменувань) та 2-х додатків. Загальний обсяг роботи становить 110 сторінка комп'ютерного тексту, основний зміст роботи викладено на 95 сторінках.

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена комплексному аналізу механізму функціонування моделей парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу та Україні, а також визначенню на цій основі можливості використання досвіду цих держав у вирішенні численних політико-правових та інших проблем національного державотворення, пов'язаних з визначенням і реалізацією статусу парламентської опозиції. Дослідження включає аналіз механізму функціонування конституційного інституту парламентської опозиції в Україні та зарубіжних країнах, а також визначення на цій основі можливості використання досвіду цих держав у вирішенні численних політико-правових та інших проблем національного державотворення, пов'язаних з визначенням і реалізацією статусу парламентської опозиції.

ANNOTATION

The work is devoted to a comprehensive analysis of the mechanism of functioning of parliamentary opposition models in the European Union and Ukraine, as well as to determine the possibility of using the experience of these states in solving numerous political, legal and other problems of nation-building. The study includes an analysis of the mechanism of functioning of the constitutional institution of parliamentary opposition in Ukraine and abroad, as

well as determining on this basis the possibility of using the experience of these states in solving numerous political, legal and other problems of nation-building.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ	17
1.1. Поняття, класифікація і сутність парламентської опозиції.....	17
1.2. Моделі конституційно – правового закріплення парламентської опозиції	26
1.3. «Парламентська опозиція» в конституційному праві та праві Європейського союзу.....	34
РОЗДІЛ 2. Зарубіжний досвід становлення та розвитку моделей парламентської опозиції	44
2.1. Моделі та статус парламентської опозиції у парламентських монархіях	44
2.2. Характеристика статусу парламентської опозиції в президентських республіках.....	50
2.3. Статус парламентської опозиції у парламентських та змішаних республіках.....	57
РОЗДІЛ 3. Конституційний статус парламентської опозиції в Україні	64
3.1. Формування статусу парламентської опозиції в Україні	64
3.2. Сучасний стан та проблеми правового регулювання українського інституту парламентської опозиції.....	69
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	81
4.1. Аналіз потенційних небезпек.....	81
4.2. Заходи по забезпеченню безпеки.....	83
4.3. Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці ..	85
4.4. Заходи з пожежної безпеки	91

	11
4.5. Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях	93
ВИСНОВКИ	97
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	101
ДОДАТКИ	108

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що саме парламентська опозиція є вкрай необхідним будь-якій демократичній країні явищем, але в той же час досить складним і різнобічним, що зумовлює актуальність і важливість комплексного дослідження зазначеної проблеми через призму історичного досвіду зарубіжних країн та України, що дасть можливість забезпечити механізм гарантій функціонуванню парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу. Виступаючи повноправним інститутом політичної системи, опозиція є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, висловлених на політичному рівні. Вона є, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. Досвід розвинених демократій свідчить, що надання опозиції повноцінних можливостей для репрезентації і відстоювання своєї, альтернативної щодо офіційної, точки зору, конкуренції з правлячими політичними групами, стабілізує політичну структуру суспільства. Опозиція служить засобом пом'якшення надмірної соціальної напруги та зменшення ймовірності помилок при прийнятті важливих державних рішень, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій.

За результатами проведеного дослідження було розкрито еволюцію поглядів на парламентську опозицію, поняття, призначення і сутність цього явища, охарактеризовано виникнення і розвиток, здійснено класифікацію п. о та запропоновані основні шляхи удосконалення роботи п. о в країнах Європейського Союзу. Показано основні етапи інституціоналізації як в зарубіжних країнах, так і в Україні.

Таким чином, актуальність обраної теми обумовлена низкою об'єктивних причин. Серед них, зокрема прагнення з'ясувати роль політичної опозиції та дослідити процес врегулювання правового статусу парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу.

При необхідності наукового пошуку в межах предмету дослідження свідчить стан розробки проблеми. У цьому напрямку здійснювали вивчення загальної проблематики опозиції, переважно західні вчені. Основними працями вважаються дослідження Р. Даля, М. Дюверже, Дж. Локк, Г. Алмонд, О. Хеффе, Р. Познер та Р.К. Рич. На пострадянському просторі типи й моделі політичної опозиції досліджували О. Циганков, В.А. Шувалова, О.Б. Совгіря, М.А. Журавський. Вирішенню проблем взаємовідносин між різними суб'єктами влади, визначення сутності, форм, функцій опозиції її взаємовідносинам з провладними політичними суб'єктами присвячено праці В. Бабкіна, М.А. Казбекова, М. Моргунова, В.В.Макланова, Б. Кухта, І.І. Добродзей, В.О.Ріяна, М.М. Рассолов та інші.

За останнє десятиріччя створено певний науковий доробок з вивчення різних аспектів феномена опозиції. Проте при вивченні сутності опозиції, її ролі та місця в суспільстві без суттєвої уваги залишається питання про інституційний вимір парламентської опозиції та її можливості існування.

Мета й завдання дослідження. Мета магістерської роботи полягає у тому, щоб провести порівняльний аналіз конституційно-правового статусу парламентської опозиції в сучасних демократичних суспільствах. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати теоретичні концепції визначення політичної опозиції;
- дослідити методи діяльності та функціональну складову інституту політичної опозиції;
- здійснити порівняльний аналіз функціонування інституціональних форм та моделей політичної опозиції;
- розробити критерії ефективності діяльності політичної опозиції;
- проаналізувати політико-правову базу функціонування парламентської та позапарламентської опозиції;
- побудувати модель функціональної взаємодії політичної влади та опозиції в умовах парламентсько-президентської республіки.

Об'єкт дослідження – є механізм функціонування держави та місце у ньому парламентської опозиції як його окремого елемента.

Предмет дослідження – виступає специфіка процесу інституціоналізації парламентської опозиції в країнах Європейського Союзу.

Методи дослідження. Вихідним філософським методом дослідження у магістерській роботі застосовано передусім діалектичний метод наукового пізнання. Широко використовувалися соціологічний, формально-логічний, системний, структурно – функціональний, семантичний, проблемно – хронологічний, метод періодизації, порівняльно-правовий та інші методи наукового пізнання. Особливу увагу було приділено підходу до системи формування як політичної опозиції, так і парламентської (розділи 1, 2).

Застосовано ряд методів для дослідження специфіки інституціоналізації парламентської опозиції в країнах Європейського союзу, серед них використовувалися загальнофілософські методи дослідження проблеми інституціоналізації парламентської опозиції та її місця в політичній системі суспільства, зокрема системний підхід, що дав можливість розглянути опозицію як цілісне суспільне явище, складну систему з певною структурою, механізмом реалізації політичних цілей; за допомогою інституціонального підходу уточнено поняття «парламентська опозиція» з позиції ціннісної складової даного феномену (підрозділи 1.1, 1.2).

Інституціональний підхід зосереджує увагу на дослідженні норм, цінностей та традицій, що лежать в основі діяльності політичної опозиції. Виявлено, що історично сформовані традиції опозиційної діяльності у країнах сталої демократії є більш впливовим фактором конструктивної дії, ніж нормативно-правові акти регламентації роботи опозиції у країнах з перехідним станом політичної системи (підрозділи 2.1, 3.1).

За допомогою гносеологічного підходу проведено аналіз сутності опозиції як політичного інституту та форми суспільного протесту. Визначено основні концептуальні засади, що становлять теоретичну основу сучасних уявлень про процес інституціоналізації опозиції (розділи 2, 3).

Структурно-функціональний підхід дозволив виділити основні елементи позапарламентської опозиції, наповнити функціональним змістом явище опозиції в цілому, диференціювати функції опозиції за допомогою ряду критеріїв. Історичний підхід ліг в основу вивчення об'єкту дослідження за різних історичних умов (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1).

Компаративний аналіз дає змогу відстежити особливості становлення та специфіку змін у діяльності опозиції різних держав світу, які презентують ту чи іншу інституціональну модель політичної опозиції. На основі даного порівняння сформовані критерії ефективності діяльності політичної опозиції за умов функціонування демократичного політичного режиму (розділ 2, 3).

Наукова новизна одержаних результатів виражається в тому, що в роботі вперше здійснено комплексний аналіз специфіки становлення конституційно – правового закріплення інституту парламентської опозиції в країнах сучасного Європейського Союзу.

На основі порівняльного аналізу інституціональних форм парламентської опозиції розроблені критерії ефективності діяльності опозиції, які включають механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу опозиції, її прав та обов'язків, механізм впливу на прийняття державних рішень, рівень відповідальності та джерела фінансування опозиції.

Практичне значення одержаних наукових результатів полягає в тому, що положення і висновки можуть використовуватись дослідниками, які вивчають питання конституційно – правового закріплення парламентської опозиції.

Уточнено визначення даного поняття з точки зору інституціонального підходу, а саме інститут політичної опозиції визначається як традиційно сформовані та законодавчо закріплені норми протистояння офіційному політичному курсу держави і системі влади в цілому та функціонуючі на їхній основі організації. На основі порівняльного аналізу інституціональних форм опозиції розроблені критерії ефективності діяльності парламентської опозиції, які включають механізм ідентифікації опозиції та влади, закріплення статусу

опозиції, її прав та обов'язків, механізм впливу на прийняття державних рішень та рівень відповідальності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи викладені в наукових тезах на міжнародних науково-практичних конференціях: I Міжнародна науково – практична конференція «EUROPEAN SCIENTIFIC DISCUSSIONS» (м. Рим, 2020 року), та III Міжнародна науково – практична конференція «SCIENCE AND EDUCATION: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS» (м. Кіото, 2020 року). Тези виступів наведені у додатках

Структура магістерської роботи. Магістерська кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (81 найменувань) та 2-х додатків. Загальний обсяг роботи становить 127 сторінок комп'ютерного тексту, основний зміст роботи викладено на 83 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ

1.1. Поняття, класифікація і сутність парламентської опозиції

Парламентська опозиція в продовж останніх десятиліть є предметом уважного дослідження та вивчення з боку багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців – спеціалістів у галузі політичних наук, та потребує детального аналізу та вивчення основних понять та категорій на предмет конституційного статусу. Саме тому в першу чергу необхідно визначити та дослідити поняття «парламентська опозиція», з точки зору науки та практики конституційного права та політичної науки [1.15, с. 92].

Опозиція (від лат. *oppositio* - «протиставлення») – це організована група суб'єктів, що на основі спільного інтересу веде боротьбу різними доступними засобами за можливість володіння домінуючим політичним ресурсом та залежно від форми функціонування, може набувати таких ознак як системність та інституціоналізованість.

Протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозрід з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем.

Об'єктом опозиції можуть бути панівні в суспільстві, релігійні, філософські, політичні, літературні думки, тощо. Найчастіше слово опозиція вживається як термін державного права, а саме: спосіб протиставлення одних політичних поглядів, ідей, дій – іншим політичним поглядам і діям, а також частина суспільства, ведуча політику протистояння панівному становищу [1.15, с. 120].

Парламентська опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню. Парламентська опозиція є предметом прискіпливих наукових досліджень. У найширшому значенні – це елемент

цілісної моделі суспільства, механізму і процесу політичної діяльності, що трактується як одна із сфер існування і розвитку суспільного буття. Напрямок розуміння парламентська опозиції слід розглядати і як частину суспільної опозиції, і через призму стосунків із системою влади. У значенні суспільної опозиції виступають соціальні рухи протесту, що не завжди є інституцією політичної репрезентації. Також політична опозиція у стосунках із владою також є не завжди легальною, але є головним конкурентом урядовців і тому відома в політичних колах.

У політичній теорії опозиція визначається як політичний рух, який відстоює альтернативні щодо правлячої політичної сили, ідейні й політичні принципи та моделі розвитку [1.6, с. 59].

Основні функції парламентська опозиції у умовах сучасної демократії, такі: репрезентація інтересів, критика та формування альтернатив у політиці, зняття громадського невдоволення та участь у вирішенні конфліктів.

Функції опозиції можна розглядати у системному рівні, а саме за такими позиціями, як легітимація, соціалізація та інституціоналізація, тобто функції опозиції на системному рівні – це приготування та адаптація індивіда до соціальних ролей, культурологічно врегульоване і суспільно апробовані форми і способи прийняття і підтримки для системи процесів влади, залучання до механізмів влади.

На рівні взаємодії з владою можна виділити наступні функції опозиції: комунікативна та мобілізаційна, тобто декларація довіри та визнання існуючої влади [1.12, с. 100]. Комунікаційна – за допомогою опозиційної діяльності забезпечується можливість діалогу невдоволених з системою влади, та рекрутування, тобто організаційно – політичне використання людського ресурсу.

Опозиція в політиці може здійснюватися на різних рівнях політичного володарювання, у різних видах державної і партійної влади, а також – всередині кожної з них. Парламентська опозиція, як правило, організована за партійним критерієм, складається з фракцій і всіма доступними їй засобами

веде антиурядову діяльність, домагаючись його відставки і свого приходу до влади [1.20, с. 163].

Існують різні біполярно дихотомічні форми і види політичної опозиції: парламентська і позапарламентська, лояльна і нелояльна, постійно діюча і тимчасова.

Конкуруюча, конструктивна парламентська опозиція є альтернативою політиці, стратегії і тактиці правлячих сил, способом запобігання небезпечної поляризації існуючих в суспільстві сил, некомпетентності офіційного державного керівництва, бюрократизації апарату влади, порушення законності і правопорядку, розмивання легітимності влади, зростання соціальної і політичної напруги.

Парламентська опозиція – інститут сучасного парламентаризму, а також вид політичної опозиції у формі цивілізованої протистави офіційному політичному курсу. Цей елемент необхідний демократичного суспільства, де основою є політичний плюралізм. Це – організаційна противага, що своїми діями принципово заявляє про намір боротися з із політичними силами, що перебувають при владі, з метою впровадження власної лінії політики та завоювання голосів виборців [1.18, с. 26].

Опозиція сама визначає, чи буде її основна стратегія кооперативною, чи опозиція піде шляхом конфронтації. Останнім часом у демократичних країнах прослідковується деструктивна тенденція вважати недоцільним і шкідливим з точки зору динамічного розвитку опозиційний статус як і поняття опозиції в цілому. Натомість більш ефективним, на думку вчених, виглядає поняття альтернативи урядовому курсу, про що сьогодні все частіш йдеться в розвинутих демократіях. Діяльність опозиції має бути спрямована на підвищення свого авторитету в суспільстві та на створення нового політичного курсу, а не на безкінечний перерозподіл вже існуючого положення речей. Більш прогресивним варіантом діяльності позиції вбачається в акцентуванні не на протиставленні владним структурам, а на розробці соціально – економічних та політичних програм розвитку суспільства, якими би

передбачалися реальні шляхи розв'язання актуальної проблематики. Бути поступальною альтернативою запропонованим програмам владних та інших сил, що використовуються багатьма політичними партіями під час виборчих перегонів [1.66, с. 362].

Парламентська опозиція, як альтернатива політиці правлячих сил, а також їх стратегії та тактиці – є альтернативою бюрократизації апарату влади, порушення законності та некомпетентності офіційного державного керівництва, що з легкістю може призвести до зростання соціальної та політичної напруги.

Нині, у країнах Європейського Союзу чітко регламентується область дій політичної опозиції, в межах якої вона може вільно діяти, критикувати уряд за допомогою преси, представницьких зборів, народних мітингів та ін., що у свою чергу не лише регламентовано, та й знаходиться під охороною закону. Однак, вихід за межі дозволенних дій, невиконання вимог закону, що можуть призвести до протидії уряду, закликів та підбурювання проти нього суворо переслідуються та піддаються карі.

Центром дії легалізованої опозиції – є як ЗМІ так і безпосередньо парламент. Усі члени парламенту, що знаходяться в протидії політиці більшості, відповідно є опозицією, у тому вигляді, якому її вбачає наукова думка. Щодо до діяльності ЗМІ, то усі канали засобів інформації, що підтримують меншість парламентарів та придержуються політики критикування діяльності уряду, називаються опозиційними ЗМІ [1.20, с. 155].

Нині, західноєвропейські країни дотримуються думки, що відповідна діяльність опозиції, є не лише не шкідливою, а навіть того – необхідною, для здорової діяльності уряду, умовою.

Істотно різняться положення і характер опозиції у різних країнах демократичного устрою, залежно від того, чи є державний лад президентським чи парламентським.

Відмінності опозиційного положення у державах з ведучим президентським державним ладом, в тому що шансів опозиції небагато, аби

дійти до влади шляхом ідейності, тому її діяльність набуває радикального ознаку.

В країнах з ведучим парламентським державним ладом, можливості домогтися висловлення недовіри правлячому кабінету, опозиції, а особливо, якщо на її боці опинилася більшість – досить реальна, після чого кабінет буде зобов'язаний піти у відставку.

Наступним кроком у цій історії, стає звернення голови держави до лідера опозиції з проханням сформувати власний, альтернативний існуючому – правлячий кабінет. Саме таким чином, опозиція стає урядом, в той час як уряд з висловленою недовірою займає місце опозиції. Так вид боротьби між опозицією та урядом носить значний практичний та діловий характер, спрямований на розробки найкращих альтернатив розвитку суспільства та вирішення нагальних потреб та проблем [1.76, с. 231].

Як вже зазначалося раніше, опозиція – це політичний інститут, призваний служити громадянам своєї країни з метою вираження інтересів та цінностей, що не були підтримані правлячим режимом.

Парламентська опозиція може складатися з радикально різної кількості партій.

У Великій Британії, протягом майже усього XIX сторіччя чергувалися при владі дві правлячі політичні партії – консервативна та ліберальна, та лише в останні кілька десятиріч, на політичну арену вийшла Ірландська партія, що зазвичай залишається опозицією двум вищевказаним емпіричним гравцям.

Німеччина та Франція відзначилися на політичній арені особливістю складу своїх опозиції, а саме діаметральною протилежністю, що нерідко укладають між собою коаліції для досягнення загальних цілей та протиставленню уряду коаліційно обговорених та затверджених варіантів державної політики [1.6, с. 337].

Таким чином опозиційна діяльність висловлює та консолідує собою протестну активність населення, формулює вимоги, що можуть у результаті опонувати та від коректувати поведінку влади.

Опозиція – «критичний дух» у політиці. Існування та діяльність опозиції мають у собі не лише позитивні та консолідуючі прояви структурованої непокори, є і негативні наслідки її діяльності для розвитку суспільства. Хоча опозиція запобігає монополізації влади, саме без неї політичним режимом втрачається стимул до саморозвитку.

Опозиція – «візитна картка» демократичного режиму. Не слід забувати, що опозиція виступає чинником у дестабілізації громадського порядку. Політична опозиція може бути реальною і нереальною, помірною і радикальною, конструктивною і деструктивною, утопічною й реалістичною, демократичною і антидемократичною і т. д.

За ступенем лояльності до цілей і цінностей уряду поділяють проурядову, нейтральну, непримиренну форми опозиції, а також інституціалізовану, тобто, структуровані та не інституціоналізовані, тобто такі що обмежуються ідейною критикою [1.17, с. 69].

Слід згадати, про не лише оригінальний, а й вичерпний підхід до класифікації політичної опозиції, що продемонстрував у своїх працях К. Палескі, який розробив досить розгалужену систему видів дисидентства. Окрім, досить відомого розподілу опозиції на парламентську та непарламентську, існують й інші види класифікації. Особливо гостро вчений виокремлював внутрішню і зовнішню типології опозиції.

У випадку розмежування критеріїв опозиції за її сутності, вбачається типології: внутрішня та зовнішня, які обумовлена політичним середовищем та стосуються суспільних вимог, які впливають на опозицію.

Основну увагу на цю проблематику звертають А. Шефстбері, Г. Болінброк, Дж. Локк, Е. Берк, а вперше взявши за основу згуртованість, організаційність та системність діяльності осіб позиційної групи, К. Палескі виділяє інституціональну та родинну опозиції, бо саме від характеру внутрішніх зв'язків залежить особливість активної соціальної групи. Опозиція родинного типу вважається більш організованою, соціально активною,

оскільки члени групи пов'язані між собою безпосередніми відносинами [1.14, с. 328].

Вважається, що опозиція організована у вигляді формальних груп, які регулюють свої відносини через різні інститути, належить до іншого типу – інституціоналізована опозиція, прикладом може бути опозиційна партія. В результаті поєднання вище вказаних, активно діючих та ефективних критеріїв: ступеня згуртованості та чисельності партії, науковець вирізняє наступні два критерії розподілу: масову та елітарну.

За способом діяльності визначаються легальний і нелегальний типи опозиції. На легальну опозиція покладається врегулювання відносин політичної влади, шляхом дотримання правових норм, та дотримання політичних звичаїв та прийнятих засад діяльності усіх акторів політичної сцени. Вчений вважає порушенням легальності нехтування добрими звичаями. Тобто, можна зробити висновок, що не існує такої опозиції, яка б ніколи не порушувала б встановлених норм легальності [1.49, с. 182].

Ще одними крайнощами в цій типології є легалістична та анархізуюча опозиція. За зміною у статусі політичної опозиції виокремлюється системна та персональна опозиція, оскільки завданням системної – через формування власного з дотриманням нормативно визначених способів замінити склад уряду, а другий тип являє собою групу парламентаріїв, організованих з метою зміни персоналій в уряді.

В межах зовнішньої типології існують режимна та громадянська опозиція. Перша є частиною системи прийняття політичних рішень, сталим елементом гри за владу та процесу її втілення. Середовищем, на яке зорієнтована діяльність режимної опозиції, є інституції, що беруть участь в процесі реалізації владних рішень. Прикладом такого типу є опозиція всередині політичної партії, яка входить до правлячої коаліції. Другий тип постає машиною втілення влади, є частиною структур громадянського суспільства. Така опозиція здійснює не гру за владу, а гру з владою, вона захищає інтереси тих, хто її підтримує [1.26, с. 49].

Отже, парламентська опозиція є складовою політичної опозиції. Парламентська опозиція, як різновид політичної опозиції, відповідно до наведеної класифікації, може бути лояльною і нелояльною, системною або ситуаційно орієнтованою, інституціоналізованою або неінституціоналізованою, конструктивною або деструктивною. Разом із тим, такий критерій класифікації політичної опозиції як “територія діяльності” не може бути застосований до парламентської опозиції, бо під парламентською опозицією розуміють опозицію, що функціонує на рівні загальнодержавного представницького органу.

Проаналізуємо визначення поняття “парламентська опозиція”, що, як було з’ясовано вище, є різновидом опозиції політичної.

У роботі “Конституційне право. Енциклопедичний словник” під редакцією Авакьяна С. А. знаходимо диференційоване визначення поняття “парламентська опозиція”. В залежності від форми правління держави, в якій вона функціонує, розрізняється парламентська опозиція у:

1) парламентській республіці – сукупність депутатів або депутатських об’єднань, що охоплюють тих парламентарів, які не складають більшість у парламенті і тому не мають прямого впливу на формування уряду, склад якого визначається партією або партіями, рухом, що мають більшість. Парламентська опозиція фактично існує як меншість, або в доповнення до цього проголошує себе “парламентською опозицією”;

2) президентській республіці – сукупність депутатів парламенту тобто палати парламенту, які фактично – в силу своєї діяльності – або в доповнення до цього ще й офіційно оголошують себе “противниками курсу президента держави” [1.2, с. 39].

Враховано особливості функціонування парламентської опозиції в залежності від форми правління і у визначенні Грушанської Н. І., поданому в Юридичній енциклопедії, відповідно до якого парламентська опозиція – парламентська група чи фракція, представленої у парламенті політичної партії, або коаліція таких партій, які не згодні з політичним курсом глави

держави, виконавчої влади і виступають проти певних принципових питань урядової політики, а також у визначенні поняття “парламентська опозиція”, яке подає Гонюкова Л. В. Вона під парламентською опозицією розуміє групу депутатів парламенту або парламентську фракцію політичної партії, яка не бере участь у формуванні уряду і виступає проти урядової політики.

Способи політичної діяльності формуються відповідно до типу опозиції. Від критики режиму вузькою групою інакодумців, дисидентів не вдаються до активних політичних дій, до політичного терору та насильства з боку партій і рухів, що знаходяться у нелегальному положенні. Опозиційні сили різняться за ступенем впливу на прийняття державних рішень, обсягом допуску до ЗМІ, характером критики з боку правлячої політичної сили та поєднанням з реакцією влади [1.14, с. 277].

Здорова влада повинна прислуховуватися до конструктивної думки опозиції з відповідним їй врахуванням при прийнятті важливих для країни рішень, якщо вона корисна, ефективна та висловлює думку досить великої групи населення країни. В умовах демократичних систем, як правило, здійснюється гнучка тактика по відношенню до опозиції, активно використовуються механізми узгодження інтересів, освіти погоджувальних комітетів, арбітражних комісій парламенту та проведення «круглих столів».

У тоталітарних та авторитарних режимах, влада однозначно надто негативно ставиться до опозиції, заперечуючи будь – яку взаємодію і пригнічуючи її всіма силами державного апарату, включаючи не тільки поліцейські репресивні методи, але і дискредитацію її в очах широких мас, використовуючи всі можливості провладних ЗМІ і підконтрольних правоохоронних органів [1.60, с. 24].

Отже, представники західної науки активно здійснювали дослідження питань щодо ідентифікації інституту опозиції. Типології опозиції встановлювалися переважно за біполярною ознакою. Аналіз їх вказує на необхідність подальших ґрунтовних розробок, оскільки сутність, особливості та закономірності функціонування переважної кількості її видів досить

поверхово. В цілому досвід засвідчує, що поважати як лояльну честолюбну опозицію, так і структурну опозицію, готову здійснити зміни в соціально-економічному і політичному житті, можуть тільки ті політичні системи, в яких уряд дотримується верховенства права, гілки влади відокремлені одна від одної, де домінує демократична політична культура.

1.2. Моделі конституційно – правового закріплення парламентської опозиції

Демократичні країни своїм досвідом засвідчують, що надання опозиційним силам можливість офіційно висловлювати свою точку зору, що відрізняється від позиції домінуючого суб'єкта, має досить позитивний та прогресивний вплив на стабільність політичної системи в цілому. Тому, за останні десятиріччя провідними науковцями було напрацьовано певний науковий доробок з вивчення різних аспектів феномена опозиції. Проте при вивченні сутності опозиції, її ролі та місця в суспільстві без суттєвої уваги залишається саме нагальне питання щодо прогалин правового закріплення у Конституційному праві країн Європейського союзу та можливостей існування її інституційного окреслення [1.23, с. 439].

Складність з'ясування сутності опозиції пов'язана з відсутністю практики тлумачення змісту цього поняття у нормативно – правових актах. На сьогодні в суспільстві опозиції надається маргінальний соціальний статус. У переважній більшості опозиційна діяльність офіційно визнається та рекламується засобами масової інформації, але у протиріччя цьому її діяльність конституційно не закріплена та нерідко зустрічає непримиренність з боку влади, що дає змогу говорити про неї як про певну сукупність відносин.

У сучасних демократичних державах світу прослідковується відсутність усталеного підходу щодо необхідності унормування інституту парламентської опозиції на конституційному чи законодавчому рівні. Тому вибір підходу

вивчення насамперед залежить від специфіки розуміння політичної системи в цілому.

Соціологічний підхід враховує, на сам перед ролі недержавних політичних акторів, у функціонування політичної системи та визначає протестну поведінку, у той час, як інституціональний підхід зводить розуміння опозиції до конкретних політико – правових форм, конституційного закріплення, політичних партій та парламентських фракцій [1.18, с. 55].

Інституціоналізована опозиція може існувати як у законодавчому органі та бути представленою фракціями партій, тобто – парламентська опозиція, так і перебувати поза парламентом.

Відмінності між політичною та парламентською опозиціями пов'язані з їхнім місцем в політичній системі, та основним критерієм оцінювання є системність чи несистемність парламентської опозиції. Інституціоналізація передбачає визначення статусу та окреслення меж діяльності, що впливає з системності або несистемності опозиції.

Термін «опозиція» не характерний для зарубіжного законодавства – оскільки на практиці майже неможливо провести чітке розмежування між опозицією та іншими суб'єктами державної політики, що повністю або частково не поділяють офіційний курс глави держави, тому за винятком країн з англосаксонською правовою системою, у конституційній практиці більш вживаним є поняття політичної меншості. Саме тому у законодавчих актах, щоро визначають основні форми роботи парламенту закріплюються не статус опозиції, а статус тих фракцій та членів парламенту, які не входять до парламентської більшості, тобто - парламентської меншості [1.34, с. 185].

Виняток становить Конституція Вільного та Гензейського міста Гамбург, де у статті 23, пункті 1 опозиція є важливим елементом парламентської демократії, а пункт 2, зазначає, що її постійним завданням є критика урядової програми в принципі та деталях [1.10, с. 294].

Аналіз зарубіжної практики засвідчує, що права парламентської меншості або меншості у представницьких органах місцевого самоврядування

у правотворчому процесі та контрольній діяльності, за окремим винятком, прямо не визначається. Стабільність та злагодженість функціонування такої системи не породжує гострої потреби у визначенні статусу цього інституту за допомогою окремого закону.

Поєднання законодавчого регулювання діяльності опозиції через норми конституції та регламенти законодавчих органів із традиційним функціонуванням певних механізмів є поширеною практикою для демократичних країн.

Обсяг прав, якими наділяється парламентська меншість, у різних країнах не є однаковим і визначається специфікою кожної з моделей, в межах якої функціонує меншість. Найбільше поширена типологія моделей розроблена на основі таких критеріїв як рівень формальної інституціоналізація, який описує ступінь включення опозиційних партій у діяльність парламенту та його органів; рівень законодавчого впливу. Що визначає роль меншості у законодавчому процесі, встановлену за формальними та неформальними правилами та процесами. Базуючись названими критеріями можливо виділити основні моделі парламентської опозиції: вестмінстерську, французьку напівпрезидентську та континентальну, яка у свою чергу на думку деяких науковців поділяється на німецьку та скандинавську [1.24, с. 373].

Становлення та функціонування інститутів парламентської більшості чи меншості залежить від таких чинників, як характер політичної структуризації суспільства, рівень розвитку політичної системи та ступень відкритості публічного управління, форма державного правління, партійна та виборча система та парламентські традиції країни.

Статус та обсяг прав парламентської опозиції, не є однаковим у різних країнах, що зумовлюється специфікою певної моделі, яка притаманна для зазначеної країни завдяки традиціям та конституційно – правовому закріпленню статусу опозиції.

Історично, першою склалася така форма парламентської опозиції, як модель парламентської опозиції в системах з двома домінуючими акторами,

також відома як «Вестмінстерська модель». Основною характеристикою таких біполярних політичних систем, є наявність двох політичних суб'єктів, як правило – це партії, що поперемінно домінують в політичній сфері.

Двопартійна структура, якою користуються в суспільствах США і Великобританії демонструє, саме класичну модель системної опозиції – Вестмінстерську, коли основні принципи державного устрою поділяються усіма політичними гравцями, конкуруючими щодо планів подальшого удосконалення суспільства. Про це свідчать масовість домінуючих партій і стабільність систем. Необхідний рівень альтернативності забезпечується саме завдяки двопартійній системі, у якій відбивається принцип змагальності, властивий саме англо – американській політичній культурі. Одночасно, необхідність завоювання масової підтримки утримує партії від зайвого радикалізму [1.21, с. 388].

Історія розвитку опозиційної діяльності у Великобританії слугувало тим благодійним підґрунтям, що врешті – решт сформувало відому, сьогодні Вестмінстерську модель з двома політичними акторами.

Вперше, опозиція у вигляді інституту виникла у Великобританії, що було безпосередньо пов'язане із становленням партійної системи. Протягом громадянської війни 1648-1688 років були сформовані два табори – прибічники короля, яких іменували – торі, та захисники парламентаризму – вігі.

Пізніше табори, пройшовши стадії розвитку у вигляді партійних клубів та трансформувалися у Ліберальну та Консервативну партії. У XIX столітті, в результаті проведення реформи виборчого права – з'явилися масові партії.

Слід зауважити, що еволюція інституту політичної опозиції в Англії є унікальною з двох причин. По – перше, це конкуренція двох основних політичних сил, а по – друге, легітимізоване поняття опозиції сприяло формуванню її як відповідальної сили. В основі формування політичних партій Великобританії лежать поняття "уряд" і "опозиція", що сприяло закладенню традиції двопартійної системи [1.42, с. 4].

Описуючи функціонування опозиції в британському Парламенті в цілому, без виділення особливостей такого функціонування у Палатах, слід зазначити, що відносини опозиції та урядової більшості в Парламенті підпорядковуються певному неписаному кодексу поведінки.

Партія, що за результатами виборів отримує більшість у Парламенті, формує уряд. Коаліція може бути сформована, лише у випадку, коли жодна з партій не отримує більшості, однак у Великій Британії це трапляється надзвичайно рідко.

В. Кампо відносить до англо – саксонського типу, наявний у Великій Британії порядок регулювання статусу парламентської більшості та парламентської меншості в нижній палаті Парламенту. Цей тип, на думку дослідника, характеризується регламентуванням статусу парламентської більшості та парламентської меншості конвенційними нормами, освяченими політичними традиціями. Лише в окремих випадках додержання цих норм забезпечується судами, що діють на підставі права справедливості [1.33, с. 59].

Вперше опозиційний тіньовий Кабінет Міністрів був сформований у 1937 року в Англії, після прийняття «Акту про міністрів Корони». Статус офіційної опозиції отримує партія, що отримала друге місце за результатами парламентських виборів. Повна назва звучить як "Лояльна Опозиція Її Величності". Це означає, що, не дивлячись на опозиційність партії до уряду, опозиція працює на благо країни.

На думку вчених, особливістю британської політичної моделі – є відсутність писаної конституції, яку можна вважати основною особливістю. Саме через цю особливість, межі компетенції Парламенту не мають чітко регламентованої визначеності і не має формального розподілу влади між законодавчою та виконавчою гілками влади. Відносини між урядом і Парламентом регулюються за допомогою так званих "конституційних конвенцій" домовленостей, що стали практикою та неписаними правилами

Завдяки тому, що існує тільки два суб'єкти поперемінно знаходять владу в системі, найбільша опозиційна партія інституціоналізована і користується

певними правами, що виділяють її серед інших суб'єктів, що беруть участь в політичному процесі. Природність формування двох найбільших політичних суб'єктів підкреслює і той факт, що, незважаючи на гігантське вплив політичних партій на політичне життя держави, таке поняття як партія фактично не згадується в законодавчих актах Великобританії і мало однозначно негативним змістом в період формування основ політичної системи США [1.33, с. 104].

Континентальна модель парламентської опозиції в системах з декількома домінуючими акторами притаманна парламентській республіці, та формується уряд внаслідок створення широкої коаліції більшості в парламенті. Хоча уряд, що має представництво у вигляді більше ніж двох партій, контролює парламентську більшість, але для ухвалення більшості важливих рішень потребується опозиційне погодження, що можливо окреслити позитивною рисою континентальної моделі. Як наслідок, високий ступінь легітимності та підтримки в суспільстві.

Наявність політично багатопольярної системи є найбільш характерним для багатоскладового суспільства. Опозицію в багатопольярному розподілу держави виділити досить складно, через причину, що домінуючий політичний ресурс, як правило, не контролюється тільки одним з політичних суб'єктів, а формування однопартійного уряду не може собі дозволити жодна сторона.

Традиції опозиції в Німеччині, що є красномовним прикладом Континентальної моделі, не мають таких історичних коренів, як у Великобританії. Науково – історична література вбачає початок участі опозиції в політичному житті суспільства приблизно до XIX ст., коли функцію протесту виконувала соціалістична – демократична партія, замінивши на цьому поприща католицький центр. Проте жоден з них не належав до інституційної складової політичної системи, оскільки навіть в парламентській опозиції вбачали ворога держави [1.75, с. 301].

Перші спроби безпосередньої інституціоналізації політичної опозиції з'явилися приблизно у 70-х роках XX ст., але ні Конституція Німеччини, ні

регламент Бундестагу й досі не передбачають використання термінів «опозиція» та «більшість парламенту». Хоча специфічні важелі впливу, що закріплені у Конституції, парламентська меншість уже ж таки має.

Зокрема, на вимогу десятої частини депутатів може проводитися закрите засідання німецького парламенту – а саме Бундестагу, четверта частина від конституційного складу парламенту може вимагати формування слідчої комісії, а третина депутатів має право на ініціювання позачергового засідання Бундестагу. Парламентська меншість також може звертатися до більшості із заявами, скаргами та вимогами.

Пропорційне представництво сегментів є невід'ємною характеристикою багатоскладовий демократії, будучи гарантією того, що всі значні сили в суспільстві відомі і мають можливість з одного боку заявити про свої інтереси, а з іншого – прийняти участь в ухваленні політичних рішень. Так, Палата Представників Бельгії обирається на пропорційній основі за округами, що збігається з територіями проживання лінгвістичних груп, бельгійський Сенат по складній системі формується сегментарними групами [1.59, с. 44].

Якщо мажоритарна система завищує представництво і права більшості, то пропорційна система, особливо вкупі з застосуванням практики парламентських коаліцій дає додаткові гарантії меншості аж до свідомого завищення його представництва. Приклад подібного завищення – закріплене в бельгійській Конституції паритетне представництво франкомовних і голландськомовних міністрів кабінету, в той час як франкофони по країні в цілому складають меншість населення.

Політико – правова думка виділяє чотири найважливіших складових моделі політичного процесу в таких умовах: пропорційне представництво, формування уряду на основі великої коаліції, взаємне право вето і сегментарна автономія. Таким чином, нормативна модель подібної системи включає в себе конституційне визнання різноманітних сегментів і максимально деталізований опис процесу здійснення влади і дозволу сегментарних протиріч за участю зацікавлених сторін.

Негативною рисою є невизначеність у відповідальності. Неможливо чітко прослідкувати, хто приймає участь у розробці окремого питання, та несе персональну відповідальність. Окрім того, слід зазначити, про важкість впровадження системних реформ, адже це потребує неодноразового узгодження на різних рівнях [1.36, с. 254].

Засади опозиційної діяльності в цих державах формувалися упродовж тривалого часу під впливом національних особливостей та стали елементом їх політичної культури.

Модель парламентської опозиції в системах з одним домінуючим політичним актором характеризується інституційно та законодавчо слабкою роллю опозиції.

З точки зору аналізу моделей існування і діяльності політичної опозиції, основними особливостями даних систем є збереження колишнього володаря домінуючого політичного ресурсу протягом декількох послідовних політичних циклів, а також максимальна концентрація владних ресурсів у одних руках, що склалася в результаті штучного обмеження альтернативності, особливостей розподілу влади між владними інститутами даної системи або в результаті виборів.

Особливості функціонування політичної опозиції у Франції, багато в чому обумовлені, на думку деяких авторів, існуючою напівпрезидентською формою правління.

Уряд, по суті, одноособово очолює Президент. Відповідно, він, концентрує в своїх руках найбільший об'єм владних повноважень. у порівнянні з іншими посадовцями та державними органами, особливо з парламентом, значення якого, відповідно послаблюється. Однак ситуація докорінно змінюється, коли президентська та парламентська більшість не співпадають [1.28, с. 371]. В такому разі Президент вимушений призначати на посаду голови держави особу, яку підтримує більшість нижньої палати Парламенту.

Інституційні однополярні системи відрізняються тим, що, аналогічно розглянутим вище демократичним системам, домінуючий ресурс конституційно і фактично закріплений за конкретними державними інститутами. Таким чином, однополярні інституційні системи характеризуються стійкою підконтрольністю провідних інститутів державної влади однією політичною силою при відсутності заборон на діяльність альтернативних політичних сил.

Існує безліч механізмів придушення опозиції і відтворення однополярного режиму. Відмітною ознакою однопартійного держави є згадка конкретної політичної організації в Основному законі. Така згадка надає провідній партії конституційний статус, що автоматично ставить дану організацію в свідомо привілейоване становище по відношенню до всіх інших [1.32, с. 246].

Відсутність організованої, принципової опозиції має певні недоліки, оскільки не маючи умов для легальної демократичної діяльності, опозиція вимушена шукати шляхи консолідації таємно. Загроза непередбачених наслідків, через відсутність чітких правил гри влада вимушена в кожній ситуації шукати порозуміння та домовлятися з опозицією, що постійно змінюється, та вимагає часу та зусиль, що у свою чергу призводить до конфронтації.

1.3. «Парламентська опозиція» в конституційному праві та праві Європейського союзу.

Інституалізувати політичну опозицію в парламенті, яка має протилежні погляди до офіційного курсу голови держави або коаліції політичної більшості, простіше, ніж ідентифікувати осіб, які здійснюють опозиційну діяльність за межами представницького установи. Соціально – правові підстави, історичний розвиток інституту політичної опозиції, а також аналіз законодавства і практики зарубіжних країн показують, що більш

врегульованим з точки зору позитивного права є конституційно – правовий статус парламентської меншості [1.37, с. 53].

Зміст конституційного права громадян та їх об'єднань на опозиційну діяльність являє собою можливість свободи вираження думки, що невідповідні або входять у протиріччя з позиціями більшості на умовах гарантій їх публічності і захисту. Розуміння сутності конституційного права на опозиційну діяльність можна шукати в аспекті зіставлення двох полюсів – «думки і інакомислення». Ці два полюси знаходять своє відображення в свободі вираження думки, яка носить природний характер.

Разом з тим ідентифікація політичних меншини і більшості не повинна залежати виключно від політичної кон'юнктури. Тому в демократичній державі мало отримати найменування політичної опозиції, необхідно її юридичні визнання і інституціоналізація.

Конституційно – правовий статус політичної опозиції досліджується, виходячи з його класичного розуміння і з урахуванням розгляду всіх необхідних елементів та складових, виділених в науці конституційного права. У структурі конституційно – правового статусу виділяється чотири елементи, які як правило, формалізовані в нормах конституційного права або впливають з них.

Перший – місце суб'єкта в суспільстві і державі, його соціально-політична роль і призначення.

Друге – загальна правоздатність як підставу для включення того чи іншого суб'єкта в конституційно – правові відносини. У цьому елементі розкриваються правові зв'язки суб'єктів, зміст яких є передумовою володіння правами і несення обов'язків.

Третє – права і обов'язки відповідного суб'єкта, його відповідальність. Четверте – гарантії стійкості і реальності правового стану суб'єктів конституційного права [1.51, с. 17].

Останній елемент являє собою систему правових умов, засобів і способів, що забезпечують гідне існування і розвиток того чи іншого суб'єкта.

На цьому рівні конституційно – правового статусу здійснюється переклад нормативних встановлень і доктринальних тлумачень в фактичний стан конкретного суб'єкта в тій чи іншій сфері суспільних відносин.

Слід також відзначити, що в демократичній державі формалізоване політичну меншість має брати участь в ухваленні кадрових рішень в системі вищих органів влади, а також впливати на прийняття публічно – владних рішень в парламенті і уряді. Тільки в цьому випадку мова може йти про правові визнання і інституціоналізації політичної опозиції.

Важливе значення в справі «вкорінення» конституційного права на опозиційну діяльність в конституційно – правовій науці і в практиці представляють джерела міжнародного права.

У міжнародних правових документах зазначається, що однією з основних функцій парламентської опозиції є вироблення пропозиції переконливих політичних альтернатив. Здійснювати нагляд і критикувати роботу уряду, що перебуває при владі, постійно оцінюючи діяльність уряду і вимагаючи від звіти, опозиція забезпечує транспарентність державних рішень і ефективність управління державними справами [1.44, с. 188].

Основними обов'язками держав – учасниць Європейського Союзу є: забезпечення правових гарантій діяльності офіційно зареєстрованих партій та громадських об'єднань, в тому числі опозиційних.

Слід відзначити, що в демократичних державах формалізована політична меншість повинна брати участь в ухваленні кадрових рішень в системі вищих органів влади, а також впливати на прийняття публічно – владних рішень в парламенті і уряді і лише в цьому випадку мова може йти про правові визнання і інституціоналізації політичної опозиції.

Важливе значення в справі «вкорінення» конституційного права на опозиційну діяльність в конституційно – правовій науці і в практиці представляють джерела міжнародного права.

Розуміння правової природи конституційного права, з одного боку, зумовлює соціально – політичне призначення опозиції в суспільстві і державі.

З іншого боку, це призначення, а також властивості політичної меншості як суб'єкта суспільно – політичної системи, розглянуті в першому розділі, дозволяють зрозуміти правову сутність конституційного права громадян та їх об'єднань на опозиційну діяльність. В такому випадку, можливо виділити позитивну та деструктивну ролі, які виконує опозиція в суспільно – політичній системі [1.67, с. 338].

Позитивна роль парламентської меншості полягає в розвитку свободи вираження поглядів, особливо в частині забезпечення, захисту та участі у механізмах підтримання інакомислення у всій суспільно – політичній системі.

Парламентська опозиція створює в суспільстві і державі атмосферу альтернативності думок, забезпечує їх зіставлення та конкуренцію. Парламентська опозиція, як уже зазначалося, своєю діяльністю наповнює важливий принцип демократії – прийняття публічно – владних рішень більшістю з урахуванням думки меншості.

Опозиція в парламенті є невід'ємною частиною представницької демократії. Через цю форму демократії парламентська опозиція може сприяти врахуванню думок виборців, які опинилися в меншості. Вона є багаторівневою системою здійснення громадянами влади і їх участі в управлінні справами держави – вибори, накази депутатам, зустрічі з виборцями і т.д. Одним з цих рівнів і є діяльність парламентської опозиції.

Включення парламентської опозиції в стосунки представницької демократії обумовлено важливістю функцій, які здійснює меншість в парламенті. Парламентська опозиція дозволяє краще структурувати виражаються депутатами переваги електорату. Парламентська меншість може сприяти ефективності парламентського контролю. Інституціоналізація парламентської опозиції підтримує і політичну конкуренцію в міжфракційній дискусії, і на рівні взаємин між главою держави, парламентом та урядом [1.72, с. 274].

Деструктивна роль політичної опозиції пов'язана з тим, що будь-який заперечення владі, будь – яка критика посадової особи або органу в цілому,

навіть здійснювані в «цивілізованих» правових формах, можуть призводити до конфліктів і колізій у взаєминах меншини і більшості.

Ця іманентна деструкція пов'язана із зіткненням двох протилежних течій громадських думок і є об'єктивним конфліктом в суспільно – політичній системі, який виникає у зв'язку з заявою позицій меншості, які не узгоджуються з позиціями більшості або вступають з ними в пряме протиріччя.

Інституціоналізація опозиції в демократичних системах не має суперечити базовому принципу поділу влади, а тому свідомо виходить із визнання обмеженості сфери впливу опозиції, що локалізується в парламенті і діє парламентськими методами. Демократичне законодавство встановлює або може встановлювати рамкові умови для діяльності опозиції [1.46, с. 16].

Можна позначити кілька підходів, що дозволяють закріпити її конституційно – правовий статус та ідентифікувати політичну меншість серед інших суб'єктів суспільно – політичної системи, саме для цього і виділяються «жорстку» та «м'яку» моделі правового регулювання опозиційної діяльності. Між собою вони різняться саме об'єктом правового регулювання – це або інститут політичної опозиції, або опозиційна діяльність у цілому.

Характерні риси жорсткого врегулювання включають у себе організацію та діяльність політичної опозиції як визнаного та інституціоналізованого суб'єкта суспільно – політичної системи. Тобто вона визначається і наділяється конституційно – правовим статусом, до того ж окремі елементи цього статусу фіксуються в конституціях і нормативно правових актах і притаманні континентальній правовій системі [1.1, с. 388].

Як приклад: стаття 48 Конституції Французької Республіки встановлює, що один раз на місяць палата засідає щодо порядку денного, виробленого парламентською опозицією та меншістю. Стаття 51 – 1 передбачає, що регламент кожної палати встановлює права парламентських фракцій, утворених у кожній палаті.

Нормативний прояв моделі м'якого правового регулювання характерний тим, що конституційно – правовий статус парламентська меншість знаходить

у регламенті парламенту або ж у законах що регламентують та організують роботу цього органу. Слід, також зазначити, що парламентська меншість у своєму конституційно – правовий статусі передбачає ті самі елементи, що й при моделі жорсткого правового регулювання опозиційної діяльності.

Модель м'якого правового регулювання, положення про опозиційну діяльність у конституції, не передбачає і не закріплює в спеціальному законі, хоча і вважає можливим появу відповідних. Ці положення знаходять своє відображення у конституційно-правовому законодавстві і оскільки політична опозиція не вбудована у систему влади, в її правовий інститут не входить механізм взаємовідносин між парламентом та президентом [1.1, с. 82].

Фактами визнання та інституціоналізації парламентської опозиції – є преференції участі меншості в складанні порядку денного парламенту або виділення спеціального часу для оприлюднення думок щодо законопроектів. Формалізація парламентської меншості тим більше відбувається, якщо в регламенті, або законі про устрій та організацію роботи парламенту, будуть передбачені критерії ідентифікації не чисельної партії або депутатської групи як політичної опозиції.

На конституційно – правовий статус парламентської опозиції впливають концепції і моделі, закладені в виборче право, законодавство про політичні партії, ступінь забезпечення політичного плюралізму. Зрозуміло, що при сприятливих умовах розвитку політичної конкуренції законодавче наповнення і практична реалізація конституційно – правового статусу парламентської опозиції стають оптимальними [1.75, с. 341].

Офіційне визнання за конкретною політичною партією статусу парламентської опозиції залежить від наявності або відсутності «домінуючою» фракції, тобто фракції, членами якої є понад половини парламентаріїв. Якщо така є, то політичні партії, розподілили між кандидатами з виборчих списків залишилися депутатські мандати, можуть бути визнані опозиційними. Конституційно – правовий статус парламентської

опозиції залежить від наявності або відсутності політичних угод, які були укладені партіями в ході і після виборів [1.39, с. 625].

Політична опозиція набуває права і обов'язки після її формалізації – оголошення, реєстрації, акредитації тощо Конституційно-правовий статус парламентської меншості повинен бути стабільним, тобто визнаватися на відносно тривалий термін. Однак очевидні ситуації, коли парламентська опозиція може виникнути стихійно в зв'язку з необхідністю мобілізації сил для вирішення певного питання.

Безумовно, політичну опозицію можна спостерігати в будь – якій країні. Однак правові та інституційні умови її буття характеризуються великою різноманітністю. При «жорсткій» моделі правового регулювання опозиційної діяльності політичну меншість може брати участь в суспільно – політичній дискусії всередині парламенту і на рівні взаємодії органів законодавчої і виконавчої влади. При «м'якої» моделі правового регулювання конституційно – правовий статус політичної опозиції наповнюється насамперед правами і гарантіями парламентської меншості

Велика розмаїтість конституційно – правових статусів політичної опозиції, не вміщується в межі позначених класифікацій держав. Інститут політичної опозиції характеризується багатомірністю свого прояви. Тому потрібно абстрагуватися від традиційних класифікацій держав і узагальнювати конституційно-правові статуси політичної опозиції в рамках моделей правового регулювання, а також історичних традицій взаємовідносин учасників системи державної влади [1.47, с. 10].

У демократичних державах опозиційна діяльність досить розвинена, а власне політична опозиція може розраховувати на формальний статус, тоді як у тоталітарних державах, політична опозиція діє неформально

З урахуванням того, що система галузі конституційного права – явище відносно з точки зору встановлених і теоретично обґрунтованих взаємозв'язків між правовими інститутами, політичної опозиції та опозиційної діяльності можна відвести в ній такі місця. Правовий інститут політичної опозиції як

визнаного інституалізованого суб'єкта суспільно – політичної системи займає місце в масиві конституційно – правових норм, що регулюють статус парламенту і його взаємини з виконавчою владою. Правовий інститут опозиційної діяльності як прояви соціальної активності будь – якого суб'єкта суспільно – політичної системи, опонує владі, розташовується в масиві конституційно – правових норм про основні політичні права і свободи людини і громадянина [1.65, с. 163].

Основними елементами конституційно – правового статусу політичної опозиції є: місце цих суб'єктів у суспільстві і державі, в системі поділу влади і в парламентському процесі, соціально – політична роль і призначення політичної опозиції; його загальна правоздатність в зв'язку з включенням в конституційно – правові відносини; правові зв'язку, зміст яких є передумовою володіння правами і несення обов'язків; права і обов'язки політичної опозиції і суб'єктів опозиційної діяльності, відповідальність в цій галузі відносин; гарантії стійкості і реальності правового стану названих суб'єктів.

Конституційно – правовий статус політичної опозиції в демократичних державах залежить від багатьох факторів: сформованої системи поділу влади, правової і політичної культури, ряду суміжних конституційно – правових інститутів [1.1, с. 288].

Висновки до розділу 1

Отже, з розглянутого можна зробити такі висновки:

1. Феномен опозиції як соціальне явище іманентне та властиве самій природі людського суспільства в силу його неоднорідності і відмінності інтересів окремих індивідів, соціальних груп і пануючих суб'єктів. Думки політологів сходяться в тому, що опозиція обумовлена груповий природою політики як суспільного явища, коли стикаються протилежні соціальні та політичні інтереси, пов'язані з участю у владі, її завоюванням, протидією, поширенням ресурсів, прийняттям рішень.

Наявність політичної опозиції в політичній системі передбачає публічність політики та багатоваріантність, альтернативність, більш чітку аргументованість у прийнятті рішень органами влади, формування оптимальної політики.

2. Парламентська опозиція – інститут сучасного парламентаризму і вид політичної опозиції депутатів, депутатських груп, представницьких органів, партій офіційним політичному курсу. Це необхідний елемент демократичного суспільства, де основою його життєдіяльності є політичний плюралізм. Політична опозиція своїми діями заявляє про свій принциповий намір боротися якщо не за владу, то як мінімум за вплив на неї, завоювання голосів виборців. Це – організаційна противага політичним силам, які перебувають при владі. При демократичних парламентарних режимах парламентська опозиція має чітко окреслений політико – правовий статус; законом визначено організаційні форми діяльності, завдання та функції, квоти представництва членів парламентської опозиції в парламенті, Умови фінансового забезпечення лідерів парламентської опозиції і т.і.

3. Існують різні моделі конституційно – правового закріплення парламентської опозиції: вестмінстерська, французька напівпрезидентська та континентальна. Досвід демократичних держав засвідчує, що надання політичній опозиції повноцінних прав для представлення та обстоювання

своєї точки зору, конкуренції з правлячими силами стабілізує політичну структуру суспільства та запобігає виникненню гострих кризових політичних конфліктів. Разом з тим відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів спричиняє підвищення рівня соціальної нестабільності, провокує політичну апатію суспільства.

Отже, як ми бачимо парламентська опозиція – необхідний елемент політичної системи демократичних країн, що сприяє її ефективному функціонуванню.

РОЗДІЛ 2. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МОДЕЛЕЙ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ

2.1. Моделі та статус парламентської опозиції у парламентських монархіях

За формою правління існуючі нині у світі держави поділяються на дві великі групи — монархії і республіки. Монархічною є така держава, у якій посада глави держави заміщається, за загальним правилом, довічно й у порядку спадкування. У республіці глава держави обирається і може займати свою посаду тільки визначений термін.

Поділ усіх держав на монархії і республіки у недавньому минулому мав визначальне політичне значення. Прийнято було вважати, що монархії по своїй природі більш реакційні або, у будь-якому випадку, більш консервативні, ніж республіки. Подібна думка викликана насамперед тим, що монархічна форма правління історично тісно зв'язана з одноособовим правлінням. Таке правління нерідко виливалося в деспотію. Абсолютна, або самодержавна, монархія виключає поділ влади з усіма наслідками, що звідси випливають. Сьогодні абсолютна монархія — це анахронізм. Вона зустрічається лише в деяких країнах Сходу. Причому, нерідко світський правитель є і релігійним главою своїх підданих [1.77, с. 73].

Природно, що говорити про прояви демократичного правління в таких країнах не доводиться. У країнах, що розвиваються, з монархічною формою правління переважає в даний час так звана дуалістична монархія. Це країни, у яких формально влада розділена між монархом і виборною установою (звідси дуалізм — подвійність). Але на практиці реальна влада концентрується в руках монарха.

Стосовно розвинутих демократичних цивілізованих країн конституційними парламентарними монархіями є такі країни як

Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія та інші [1.36, с. 374].

Парламентська опозиція як елемент політичної конкуренції наповнює демократію конкретним змістом. Тому оцінки рівня демократії будуть підвищуватися в тій державі, в якій визнається і інституціоналізується парламентська опозиція. Применшення ж свободи опозиційної діяльності згубно не тільки для політичної конкуренції, але і для демократії в цілому. Неможливість політичної меншості просувати свої думки в ході виборів, партійного будівництва, законодавчого процесу і т.д. призводить до збитковості багатьох принципів конституційного ладу.

Парламентська меншість позиціонується як контролюючий суб'єкт в суспільно – політичній системі. Опозиція покликана до громадського і парламентського контролю. Перший являє собою, скоріше, загальне інституціональний напрям діяльності парламентської меншості, що впливає з його призначення. Парламентська меншість в рамках наявних правових можливостей спостерігає за якістю діяльності органів публічної влади, закликається до її перевірки. Громадський контроль обумовлений тим, що в конкретний період часу парламентська меншість опонує владі і тим самим іманентно реалізує цей контроль. Можна сказати, що наявність парламентської опозиції неминуче інституалізує в державі громадський контроль щодо «правлячих» суспільно – політичних сил [1.69, с. 11].

Другий напрямок контролю являє собою вузьку спеціальну сферу діяльності меншості і реалізується в ході парламентського процесу. Головним носієм правового початку в будь – якому парламенті завжди буде не парламентська більшість, а опозиція.

Існує одне непорушне правило: парламентська опозиція, незалежно від формалізації як така, може впливати на уряд тільки при наявності ефективних механізмів парламентського контролю. Якщо їх недостатньо, то і парламентський контроль не можна буде визнавати засобом просування думки опозиції.

Багатопартійна і двопартійна політичні системи породжують абсолютно різні структури влади. Двопартійна система веде до перетворення опозиції в ефективний політичний інститут, у якому влада може спиратися то на одних, то на інших, звертаючись до правих, щоб провести одні заходи, і до лівих, щоб здійснити інші. При багатопартійності немає ніякого справжнього органу, який міг би взяти на себе функцію офіційної опозиції.

Характерною рисою опозиції при двопартійному режимі є поміркованість, тому що самі умови політичної боротьби, які передбачають чергування партій і можливість для сьогоденської опозиції колись прийняти на себе відповідальність за владу, зупиняють опозицію від радикалізації [1.73, с. 79].

Саме в силу протилежних обставин, відмінною рисою опозиції при багатопартійних режимах є тяжіння до демагогії, взаємним нападкам і переважанню крайнощів.

Двопартійні системи являють собою своєрідну різновид багатопартійності, яка виникла в ряді зарубіжних країн при різних обставинах. Для двопартійних систем найбільш типовою відмінною особливістю є монопольне панування на політичній арені двох головних партій, які по черзі змінюють один одного при владі. Одна з цих партій виступає в ролі правлячої, інша – опозиційної. Час від часу вони міняються місцями. Подібна система створює серйозні перешкоди для формування інших партій.

У Великобританії склалася та функціонує двопартійна система, специфіка якої полягає у стійкому переважанні на політичній арені двох великих партій, які періодично змінюються в уряді: коли одна партія формує уряд, інша знаходиться в опозиції, і, навпаки, коли на чергових виборах перемагає опозиційна партія, то вона формує уряд, а партія, яка раніше знаходилася при владі, переходить в опозицію. Цей процес, як у Великобританії, так і в інших країнах, має глибокі історичні коріння і зумовлений цілим комплексом обставин та причин. Тим не менш, це країна з класичною двопартійною системою: тільки дві партії – консерватори і

лейбористи – змінюючи один одного, формують уряд і визначають основні напрямки внутрішньо-і зовнішньополітичного курсу країни [1.54, с. 43].

В основу відносин між урядовою більшістю і опозицією покладено принцип, відповідно до якого між ними не повинно існувати корінних розбіжностей з питань, що визначають основи політичного і конституційного ладу. Конкурентна боротьба за владу обмежується рамками конституції і права. Уряд, що керує суспільством, має діяти відповідно до принципів відповідального правління. Опозиція має бути конструктивною, а її критика – відповідальною. Крім того, існуючі між партіями розбіжності не повинні доводитися до крайнощів.

Опозицією називається партія, що не знаходиться при владі, але абсолютно лояльна до установ держави і готова взяти владу без усякого пошкодження для політичних традицій влади. Саме той факт, що сьогоднішній член опозиції завтра буде міністром, позбавляє політичну боротьбу англійського парламенту того характеру жорсткості, який зустрічається в інших державах. У англійських же Палатах існує глибока і повна повага до прав меншості [1.40, с. 27].

Отже, характеризуючи функціонування опозиції у британському Парламенті в цілому, без виділення особливостей такого функціонування у Палатах, слід зазначити, що відносини опозиції і урядової більшості у Парламенті підпорядковуються певному неписаному кодексу поведінки, це у свою чергу має вплив та відрізняє поведінку партій на виборах, де допускаються жорсткі нападки один на одного з тим, щоб отримати перемогу у боротьбі за парламентську більшість.

Окремою особливістю, є той факт, що строк повноважень нижньої палати парламенту складає 5 років, а строк повноважень верхньої палати – необмежений і вибори до неї не проводяться, оскільки у 1999 році Палата лордів була реформована, з неї були виключено більшість спадкових лордів. На перехідний період в Палаті лордів залишилось 92 спадкових лорди з 758. Серед них – Граф – маршал, лорд обер – гофмейстер та 90 виборних спадкових

лорди. З – поміж 90 лордів 75 обрано парламентськими групами пропорційно до їхнього представництва – 42 консерватори, 28 незалежних, 3 ліберальних демократи і два лейбористи; інші 15 лордів обрані самою палатою для виконання керівних функцій в палаті.

Вибори до Палати Громад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості у 659 одномандатних округах [1.42, с. 2].

Формальне призначення Прем'єр – міністра прерогатива Королеви. Практично Королева повинна обрати особу, що здатна забезпечити підтримку більшості в Палаті лордів, зазвичай якою є лідер парламентської більшості.

Описуючи функціонування опозиції в британському Парламенті в цілому, без виділення особливостей такого функціонування у Палатах, слід зазначити, що відносини опозиції та урядової більшості в Парламенті підпорядковуються певному неписаному кодексу поведінки.

Партія, що за результатами виборів отримує більшість у Парламенті, формує уряд. Коаліція може бути сформована, лише у випадку, коли жодна з партій не отримує більшості, однак у Великій Британії це трапляється надзвичайно рідко.

У Великобританії Палата громад надає можливості для ретельної перевірки урядової політики як представникам опозиції, так і рядовим депутатам урядової парламентської фракції. Чотири дні протягом тижня міністри, протягом години, відповідають на запити депутатів, а ще два дні виділяються для відповідей прем'єр – міністра. Протягом кожної сесії опозиції надаються відповідні дні. Опозиція вибирає теми для дебатів. Сімнадцять днів виділено лідеру опозиції, а інші три дні віддаються в розпорядження опозиційної партії [1.6, с. 217].

Таким чином, провладно – опозиційна структура британського Парламенту склалася, в основному, під впливом таких чинників, як двопартійна система та виборча система відносної більшості. Процес становлення такої структури був досить тривалим і становив понад 2,5 століття. Його результатом стало фактичне зрощення партійних механізмів

Лейбористської та Консервативної фракцій із загальним механізмом діяльності Парламенту.

До позитивних аспектів такої структури британського Парламенту, які можуть бути запозичені Україною у процесі розвитку інституту парламентської опозиції, можна віднести:

- чітку політичну структурованість британського суспільства (однак з наведеними вище застереженнями щодо сучасного етапу) і Парламенту, зокрема;
- здійснення висування кандидатів на парламентських виборах тільки політичними партіями;
- прогнозованість діяльності Парламенту, як результат чіткої структурованості та високої партійної дисципліни;
- обмеження конкурентної боротьби за владу та процесу здійснення влади рамками Конституції і права;
- лояльний характер опозиції;
- стабільність фракційної організації партій у Парламенті; безпосередня участь парламентської більшості у визначенні
- кандидатури Прем'єр – міністра та складу уряду; відповідальність партій за здійснювану ними державну політику, у тому числі відповідальний характер критики опозиції [1.53, с. 53].

До негативних аспектів вказаної структури британського Парламенту можна віднести неможливість інших політичних партій (окрім Лейбористської та Консервативної) повною мірою впливати на зміст державної політики та представляти інтереси свого електорату. Однак щодо цього слід зробити застереження, що така ситуація у Великобританії склалася як результат історичного та закономірного розвитку і не має характеру штучних обмежень.

Розвиток парламентської опозиції, як одного з найважливіших інститутів сучасного демократичного суспільства, характерний і для інших країн, що запровадили “Вестмінстерську” модель парламентаризму. В основному це колишні британські колонії та домініони: Австралія, Індія,

Малайзія, Канада тощо. Ці країни запозичили лише окремі елементи провладно-опозиційної структури британського Парламенту, привнівши у цю структуру свої особливості, зумовлені цілою низкою особливостей розвитку цих країн [1.47, с. 422].

2.2. Характеристика статусу парламентської опозиції в президентських республіках

Президентська республіка характеризується значною роллю президента в системі державних органів, з'єднанням в його руках повноважень глави держави і глави уряду. Її також називають дуалістичною республікою, підкреслюючи тим самим факт чіткого поділу двох влад: зосередження сильної виконавчої влади в руках президента, а законодавчої – в руках парламенту.

У президентській республіці принцип поділу влади знаходить свій прояв у юридичній рівності кожної з трьох гілок влади і їх незалежності. Звичайно, самостійність і незалежність кожної з гілок влади не означає їх повного відокремлення. На практиці це могло б привести до непогодженості, конфронтації і навіть паралічу влади. Ефективна влада можлива тільки при взаємодії її різних гілок. Тому в президентській республіці обов'язково складається механізм взаємного співробітництва, стримувань і противаг, що покликаний забезпечити самостійність і взаємодію всіх гілок влади. Однією з ефективних складових цього механізму є функціонування інституту парламентської опозиції [1.77, с. 155].

Опозиції делегують повноваження, що лише передбачають можливість критикувати урядові рішення, пропонувати альтернативні ідеї та можливість у будь-який час змінити чинний уряд.

Другою за поширеністю у світі вважається модель діяльності опозиції в парламентсько – президентській республіці. Найяскравішим прикладом є Франція, де існує змішана політична система, тобто формування уряду

здійснює парламент, а президент має великий обсяг повноважень та обирається на прямих виборах.

Розглянемо особливості та характерні риси функціонування парламентської опозиції у Франції, враховуючи ту суттєву обставину, що особливості її функціонування у цій країні обумовлені, значною мірою, існуючою тут напівпрезидентською формою правління.

Особливістю існування парламентської опозиції в цій моделі є те, що в більшості країн опозиційна діяльність сприймається як де-факто. Практика свідчить, що головним завданням опозиції в парламентсько – президентській республіці є кваліфікована робота в парламенті і застосування усіх доступних інструментаріїв, а також й те, що опозиція незалежно від її формалізації є сталим, повноцінним і життєздатним інститутом [1.52, с. 16].

Так, коли президентська і парламентська більшість співпадають, існуюча у сучасній Франції форма правління характеризується єдиновладдям у державних виконавчих структурах. Уряд, по суті, одноособово очолює Президент. Відповідно, він концентрує у своїх руках найбільший обсяг владних повноважень у порівнянні з іншими посадовими особами та державними органами, особливо з парламентом, значення якого суттєво послаблюється. Однак ситуація корінним чином змінюється, коли президентська і парламентська більшість не співпадають. У цьому випадку Президент вимушений призначити на посаду голови уряду особу, що підтримується більшістю нижньої палати Парламенту. Оскільки будь-який інший вибір не влаштує Національні збори і вони швидше за все одразу висловлять вищому органу виконавчої влади недовіру шляхом прийняття резолюції осуду. Прем'єр-міністр повинен буде невідкладно вручити Президенту заяву про відставку уряду. Глава держави, звичайно, може потім розпустити Збори. Однак він навряд чи наважиться на такий крок, якщо парламентські вибори тільки що відбулися. Оскільки нові вибори призначаються досить швидко: не раніше ніж через 20 і не пізніше ніж через 40 днів після розпуску, і, відповідно, малоімовірно, що за такий нетривалий

період часу настрої, симпатії і антипатії виборців суттєво зміняться. Швидше за все, політичний склад заново обраної нижньої палати буде практично таким самим, як і попередній. При цьому Президент, відповідно до статті 12 Конституції, вже не зможе розпустити її протягом року [1.43, с. 289].

Франція завжди була прикладом суспільства із діючою багатопартійною системою. Але після 1945 року відбувається переорієнтування в бік двоблокової системи. Сформувався новий розклад сил, який у науковій літературі зветься біполярним. Цей факт впливає на роль парламентської опозиції. П'ята республіка з'явилася як реакція на правління партії у 1945 – 1958 рр. Уперше в історії Франції Конституція 1958 року визначила і закріпила роль політичних партій у системі державної влади та визначальну роль президента Ш. де Голля в ній. У 1958 році в умовах широкої політичної кризи генерал потребував підтримки політичної партії, щоб не бути залежним від армії та алжирських учасників подій. Таким чином, підкреслює Ф.Борелла, в основі становлення П'ятої республіки лежить співробітництво Ш. де Голля та політичних партій.

Законодавча влада Франції здійснюється Парламентом, який складається з двох палат: з нижньої палати – Національної асамблеї і верхньої палати – Сенату.

Взагалі ж, на відміну від таких держав як США, Великобританія, ФРН та інші, Франція в ХХ столітті не виглядає досить стабільною державою і не в останню чергу це пояснюється наявністю набагато більшої кількості партій, які беруть участь в політичному житті країни. Крім того, в цій державі не є контрастним поділ між правлячою партією і опозицією, що може підтвердити приклад про те, що в 1986 році, втративши більшість у Національних зборах в ході виборів, але продовжуючи зберігати за собою посаду президента країни, французькі соціалісти до 1988 року перебували в невизначеному стані і по відношенню до правлячої партій, і по відношенню до опозиційної [1.36, с. 244].

В палатах Парламенту Франції діють 5-6 груп. Однак на практиці більшість у Національних зборах як правило мають дві коаліції – права, на чолі з голлістської Об'єднанням на підтримку республіки (ОПР), і ліва, на чолі з соціалістами. Тому уряду П'ятої республіки відрізняються набагато більшою стабільністю, ніж раніше. В Національній Асамблеї існують дві робочі структури: політичні групи, в основному створювані на основі політичних партій, і постійні комісії. Великі політичні групи, що мають чисельну представництво в обох палатах парламенту, для створення робочих структур і внесення змін до Регламенту використовують принцип пропорційного представництва. Дисципліна, яка в групах досить міцна, є важливим фактором політичного функціонування парламенту, оскільки кількість індивідуальних ініціатив депутатів і сенаторів зменшується.

Особливості функціонування політичної опозиції у Франції багато в чому обумовлені, існуючої тут напівпрезидентської формою правління.

Уряд, по суті, одноосібно очолює Президент. Відповідно, він, концентрує в своїх руках найбільший обсяг владних повноважень у порівнянні з іншими посадовими особами та державними органами, особливо з парламентом, а точніше, його нижньою палатою, значення якого істотно послаблюється. Однак ситуація докорінно змінюється, коли президентське і парламентська більшість не збігаються. У цьому випадку Президент змушений призначити на посаду глави уряду особа, яка підтримується більшістю нижньої палати Парламенту [1.25, с. 162].

Оскільки жоден інший вибір не влаштує Національні збори, воно швидше за все відразу ж висунутий вищому органу виконавчої влади недовіру шляхом прийняття резолюції осуду. Прем'єр – міністр повинен буде невідкладно вручити президенту заяву про відставку влади. Глава держави, звичайно, може потім розпустити Збори. Однак він навряд чи зважиться на такий крок, якщо парламентські вибори щойно відбулися. Оскільки нові вибори призначаються досить швидко: не раніше, ніж через 20 і не пізніше, ніж через 40 днів після розпуску і, відповідно, малоімовірно, що за такої

короткий період часу настрою, симпатії і антипатії виборців істотно зміняться [1.16, с. 155].

Конституція Французької Республіки у статті 48 встановлює, що один раз на місяць палата засідає щодо порядку денного, виробленого парламентською опозицією і меншістю. Стаття 51 – 1 передбачає, що регламент кожної палати встановлює права парламентських фракцій, утворених у кожній палаті. Регламент визнає особливі права опозиційних фракцій, а також фракцій, що перебувають у меншості.

Таким чином, при розбіжності президентського і парламентського більшості і в умови недоцільності (або неможливості протягом року) розпуску Національних Зборів, глава держави постає перед необхідністю призначення на місце Прем'єр-міністра представника, а точніше лідера опозиційних йому сил, які мають більшість в нижній палаті вищого представницького установи країни. В результаті, Прем'єр – міністром стає політичний опонент, можливо, навіть конкурент і в цьому розумінні противник Президента.

Таким чином, опозиція у Франції діє в двох напрямках: перетворення в парламентську більшість і отримання посади Президента.

Парламентська опозиція у Франції більш – менш однорідна, оскільки голосування там відбувається на основі партійного поділу, що призводить до збігу формальної і реальної опозиції, з нечастими винятками в окремих випадках [1.36, с. 267].

Офіційне визнання політичної опозиції у Франції відсутня, але фактично вона функціонує, використовуючи окремі правові норми. Опозиційний Кабінет Міністрів у Франції вперше був сформований в 1981 році.

Позиції французьких лівих і правих політичних сил до виборів зсуваються в перспективу комунікаційних маніпуляцій. Це, з одного боку, зближує їх ідеологічні позиції, а з іншого – ускладнює вибір між політичними силами. Причиною конвергенції патріотичних і лівих та лівоцентристських політичних сил є необхідність відповідати нормам і загальному рівню європейської спільноти, оскільки Франція завжди виступала одним із лідерів

цієї організації. За таких умов інституційний прогрес патріотичних політичних сил Франції, тобто проникнення правих, правоцентриських елементів до інститутів політичного управління та встановлення контролю над ними, є ситуативним явищем.

Можна констатувати, що розвиток інституту парламентської опозиції у Франції відбувався з «відставанням» від аналогічних процесів в Великобританії і ФРН, що викликано, швидше за все, постійної трансформацією партійної системи цієї країни, яка стримувала партійну структурування як суспільства в цілому, так і парламенту в окремо.

Така модель має свої переваги, у разі протистояння президента та уряду державна політика виробляється через пошук консенсусу [1.16, с. 198].

Щодо тих механізмів, які парламентська опозиція може використовувати для здійснення своєї діяльності, то до них, окрім закріплених на конституційному рівні вотуму недовіри та права подавати запит до органу конституційного контролю, про що йшлося вище, можна віднести наступні.

По-перше, це утворення парламентських слідчих та контрольних комісій. Ці комісії є тимчасовими, а їх роль полягає переважно у забезпеченні Парламенту інформацією стосовно певних фактів чи подій. Члени цих комісій призначаються таким чином, аби забезпечити пропорційне представництво різних політичних груп, представлених у Національних Зборах. Якщо ж ситуація склалася так, що Сенат знаходиться в опозиції до парламентської більшості, він може вирішувати питання про створення слідчих і контрольних комісій і обнародування результатів їх виборів [1.38, с. 328].

По-друге, запити. Запити поділяються на усні, письмові та запити до Уряду. Усні запити можуть супроводжуватися дебатами. Письмові запити направляються міністрам з метою отримання роз'яснень з окремих пунктів законодавства або певних аспектів урядової політики. Крім того, щовівторка та щосереда після обід депутати Національної асамблеї мають можливість поставити гострі запитання Уряду під час традиційних дебатів з Урядом. Прямі трансляції дозволяють громадськості скласти власну точку зору про

мобільність, конструктивність, компетентність кожної з політичних груп, що, безперечно, відбивається на ступені підтримки населенням кожної політичної партії чи блоку. Голова надає слово для запиту в такому порядку, щоб в рамках одного засідання чергувалися питання, поставлені від парламентської більшості та від опозиції.

По-третє, право на внесення поправки, що полягає у можливості подати через представників в Парламенті чи в Уряді або від імені однієї з комісій, на розгляд Національних Зборів або Сенату пропозицію про внесення змін до законопроекту, представленого Урядом або депутатом.

По-четверте, право на подання петиції, що полягає у можливості представлення письмових запитів або пропозицій однією або кількома особами Голові однієї з двох парламентських асамблей [1.63, с. 241].

Крім того, у Регламенті Національних Зборів закріплено окремі гарантії, що можуть вважатися такими, що спрямовані на забезпечення прав парламентської опозиції. Так, наприклад, відповідно до частини 1 статті 57 вказаного Регламенту не менш ніж два оратори мають право виступити з протилежною думкою у загальній дискусії.

Опозиційний Кабінет Міністрів у Франції був уперше сформований у 1981 році. Таким чином, можемо констатувати, що розвиток інституту парламентської опозиції у Франції відбувався із “відставанням” від аналогічних процесів у Великобританії та ФРН, що викликано, на нашу думку, постійною трансформацією партійної системи цієї країни, що стримувала партійну структуру як суспільства в цілому, так і парламенту, зокрема. Але, разом із тим, для України було б позитивно запозичити досвід цієї країни щодо функціонування парламентської опозиції у частині тих особливостей, що має процес перебування парламентської більшості в опозиції до Президента, а також такий механізм участі парламентської опозиції у діяльності парламенту як пряма трансляція дебатів з Урядом та надання слова для запиту в такому порядку, щоб в рамках одного засідання чергувалися питання, поставлені від парламентської більшості та від опозиції.

2.3. Статус парламентської опозиції у парламентських та змішаних республіках

У країнах з парламентарними формами правління парламент як представницький орган завжди відіграє вирішальну роль у формуванні уряду. Вирішальне значення при формуванні уряду мають партії, що перемогли на парламентських виборах. Саме вони формують партійну коаліцію тобто парламентську більшість, яка сформувавши уряд бере на себе відповідальність за стан справ у країні і відповідно безпосередньо зацікавлена в ефективному урядуванні як підставі для подальших успіхів на виборах [1.39, с. 235].

Особливості статусу парламентської опозиції у ФРН.

Німеччина є державою, де парламентську демократію зазвичай визначають як партійну демократію.

У Німеччині формально існує багатопартійна система. У країні діє більше сотні політичних партій, переважна більшість яких абсолютно невідома широкій громадськості.

Реальну політичну вагу і вплив на формування федеральної і земельної політики мають чи не десяток партій. Найбільшою партією в ФРН є Християнсько-демократичний союз (ХДС). У парламенті всіх законодавчих органів партія мала найбільшу фракцію, її представники найчастіше займали посаду канцлера, ніж представники інших партій. Близькою до ХДС за своїми ідейно – політичних орієнтацій є баварська партія. Християнсько – соціальний союз (ХСС). Вона діє тільки в межах Баварії. Найстаршою політичною партією Німеччини є Соціал – демократична партія Німеччини (СДГТГ). Вона ж – найбільша за чисельністю. З 1979 по 1982 роки її представники очолювали уряд ФРН. В інший час вона була найбільшою опозиційною партією в парламенті. Інші партії значно поступаються СДПН і ХДС-ХСС за чисельністю і політичному впливу.

Парламентська опозиція ставиться до основним категоріям державного права ФРН. Німеччина має потужну конституційну основу створення як більшості, так і меншості в парламенті. Однак закон не регулює правового статусу опозиції. Він також не містить особливих прав опозиції, що належать тільки їй, а не також і іншому меншості, яке могло б виникнути з членів урядових фракцій [1.77, с. 144].

Проте, дії опозиції в Німеччині надійно захищені постановами Федерального Конституційного Суду Німеччини.

Про це, зокрема, свідчить висновок Федерального Конституційного Суду Німеччини про порушення урядом прав опозиції. У ньому підкреслюється, що Федеральний уряд використовує свої матеріальні та фінансові ресурси у боротьбі з опозицією. Однак, на думку фахівців Федерального Конституційного Суду Німеччини, влада повинна бути нейтральною, інакше вона порушує конституційний принцип рівності. Конкретно Федеральний Конституційний Суд Німеччини підкреслив, що уряд не має права боротися з опозицією, у будь-якій формі висловлювати негативне або презирливе ставлення до неї. Взагалі ж Федеральний Конституційний Суд Німеччини багаторазово визначав опозицію як інститут конституційний.

У регламенті Бундестагу також не використовується слово «опозиція». У своєму тексті він формально не відокремлює урядову фракцію від опозиційної. Але фактично цей поділ можна простежити в деяких правилах щодо права голосу і розподілу посад голів комітетів [1.43, с. 290].

З моменту заснування Бундестагу стало правилом, що опозиція нараховує таку кількість прихильників, яке дає можливість використовувати право внесення пропозицій. Таким чином, фактично регламент Бундестагу регулює правовий статус парламентської опозиції через закріплення елементів правового статусу меншини, без установки спеціальних прав або обов'язків для опозиції. У Бундестазі простежується чітке протистояння Уряду і опозиції. Так, парламентська більшість разом з Урядом має 57,5% часу у будь-яких дебатах, опозиція – 42,5 %. Зрозуміло, що рівність шансів коаліційної

більшості та опозиції недосяжна; тому опозицію додатково підтримують юридично. Так, ще від часів старого німецького Бундестагу минулого століття головою впливового бюджетного комітету завжди був член опозиції; подібна тенденція спостерігається і у комітеті з петицій. Не можна не звернути увагу на те, що комплектування наукових і допоміжних служб Бундестагу, проводиться не у відповідність із чисельністю фракцій, а за вільною згодою депутатів, причому частіше за все опозицією [1.71, с. 294].

Фракції Бундестагу отримують грошові субсидії за рахунок бюджету парламенту в залежності від кількості членів фракції, а так само внесення від своїх депутатів і пожертвування від різних неурядових організацій. З 1977 року опозиція отримує особливу доплату в розмірі 25% основної субсидії і 7% субсидії на кожного депутата.

Що відносно правового статусу лідера парламентської опозиції, то коли в парламенті існує кілька фракцій опозиції, то вони не повинні зливатися в єдину опозицію. Ця обставина в німецькому парламентському праві ускладнює лідеру опозиції заняття підвищеного положення в парламентсько – правовому плані. Тоді потрібно з'ясувати, який опозиційної фракції повинна бути надана ця функція. З урахуванням свободи дій фракції не можуть бути примушені до якого – не будь договору про це. На практиці переважно глави найбільшої фракції і без з'ясування по тексту Конституції в разі сумнівів призначаються лідерами опозиції.

Відносно можливостей парламентської опозиції здійснювати вплив на функціонування Уряду в Німеччині, то слід зазначити наступне. У цій країні існує «конструктивний вотум». Відзначається, що саме такий вотум дисциплінує парламент, а й обмежує використання ним санкцій проти уряду, оскільки, що стосується меншини, воно знає, що його спроби винести вотум недовіри безплідні, оскільки все, що воно може зробити, – це критикувати уряд і на очах у парламенту і громадськості кидати йому виклик. Але головна причина слабкої пориву німецького парламенту використовувати свої шанси на контроль, очевидно, в тому, що парламентаріям, в тому числі і членам

опозиції, прямий вплив і участь у владі важливіше, ніж дистанціювання від Уряду. Навіть опозиційні політики намагаються порозумітися з Урядом. Уряду доводиться порівняно рідко (крім великих дебатів про основні лінії політики) боятися опозиції як контрольної інстанції [1.79, с. 251].

У Німеччині присутній такий елемент парламентської опозиційної діяльності, як опозиційний Кабінет Міністрів. Вперше він був сформований в цій країні в 1960 році.

Отже, досвід функціонування парламентської опозиції у Німеччині надає можливість зробити наступні узагальнення стосовно позитивного досвіду такого функціонування, який, на нашу думку, повинен уважно вивчитися Україною:

- парламентська опозиція у Німеччині віднесена до основоположних інститутів державного права, що відповідає тій ролі, яку вона відіграє у цій країні;

- традиційно парламентський бюджетний комітет та комітет з петицій очолюються представниками опозиції (і хоча, на нашу думку, яка буде обґрунтована у розділі 3, така практика не є прийнятною для України, все ж з точки зору досвіду розподілу парламентських посад між більшістю та опозицією варто звернути на неї увагу);

- варто звернути увагу і на досвід комплектування наукових і допоміжних служб Бундестагу, яке проводиться не у відповідності із чисельністю фракцій, а за вільною згодою депутатів, причому частіше за все опозицією;

- позитивним, на нашу думку, є і те, що робота всередині фракцій ведеться по робочих групах, число і напрямки діяльності яких приблизно відповідають числу предметної орієнтації комітетів Бундестагу, оскільки це забезпечує більшу виваженість та професійність при опрацюванні тих або інших питань;

- заслуговує на увагу і перелік джерел, з яких здійснюється фінансування фракцій, у тому числі, опозиційних. Так, вони отримують грошові субсидії за

рахунок бюджету парламенту в залежності від кількості членів фракції, а - також внески від своїх депутатів і пожертвування від різноманітних неурядових організацій. Також необхідно звернути увагу на той факт, що опозиція отримує особливу доплату у розмірі 25% основної субсидії та 7% субсидії на кожного депутата;

- потребує нагального запозичення Україною так би мовити і “філософія” побудови стосунків між німецькими опозиційними фракціями та Урядом, яка виходить із засад налагодження стосунків, а не конфронтації. Заслуговує на увагу те, що в Німеччині взаємовідносини між правлячими і опозиційними партіями являють собою не стільки протиборство, протистояння, скільки взаємодію, конструктивний діалог. І саме виходячи із цих засад мають будуватися стосунки між ними та прийматися законодавство, що регламентує їх діяльність [1.79, с. 266]

Висновки до розділу 2

Отже, проаналізувавши функціонування парламентської опозиції у зарубіжних країнах, слід відзначити, що формування, діяльність і повноваження опозиції як певного правового суб'єкта досить рідко регулюється конституційним правом. Як правило, конституційне законодавство містить лише окремі елементи такого регулювання.

1. Феномен опозиції як соціальне явище іманентне та властиве самій природі людського суспільства в силу його неоднорідності і відмінності інтересів окремих індивідів, соціальних груп і пануючих суб'єктів. Думки політологів сходяться в тому, що опозиція обумовлена груповий природою політики як суспільного явища, коли стикаються протилежні соціальні та політичні інтереси, пов'язані з участю у владі, її завоюванням, протидією, поширенням ресурсів, прийняттям рішень.

Наявність політичної опозиції в політичній системі передбачає публічність політики та багатоваріантність, альтернативність, більш чітку аргументованість у прийнятті рішень органами влади, формування оптимальної політики.

2. Парламентська опозиція – інститут сучасного парламентаризму і вид політичної опозиції депутатів, депутатських груп, представницьких органів, партій офіційним політичному курсу. Це необхідний елемент демократичного суспільства, де основою його життєдіяльності є політичний плюралізм. Політична опозиція своїми діями заявляє про свій принциповий намір боротися якщо не за владу, то як мінімум за вплив на неї, завоювання голосів виборців. Це – організаційна противага політичним силам, які перебувають при владі. При демократичних парламентарних режимах парламентська опозиція має чітко окреслений політико – правовий статус; законом визначено організаційні форми діяльності, завдання та функції, квоти представництва членів парламентської опозиції в парламенті, Умови фінансового забезпечення лідерів парламентської опозиції і т.і.

3. Існують різні моделі конституційно – правового закріплення парламентської опозиції: вестмінстерська, французька напівпрезидентська та континентальна. Досвід демократичних держав засвідчує, що надання політичній опозиції повноцінних прав для представлення та обстоювання своєї точки зору, конкуренції з правлячими силами стабілізує політичну структуру суспільства та запобігає виникненню гострих кризових політичних конфліктів. Разом з тим відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів спричиняє підвищення рівня соціальної нестабільності, провокує політичну апатію суспільства.

Отже, як ми бачимо парламентська опозиція – необхідний елемент політичної системи демократичних країн, що сприяє її ефективному функціонуванню.

РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Формування статусу парламентської опозиції в Україні

Вже порівняно тривалий час проблеми політико – правового статусу більшості та опозиції у Верховній Раді України ускладнюють і без того складне життя Парламенту. Ці проблеми свого часу довелося вирішувати всім демократичним країнам, які обрали парламентську форму правління. Тепер настала черга й України, для якої правове регулювання статусу парламентської більшості та парламентської опозиції є складовою частиною процесу переходу від фактично президентської до парламентської форми правління [1.19, с. 521].

До парламентських виборів 2002 року оформленої опозиції в Україні не було. Вибори до Верховної Ради за змішаною пропорційно – мажоритарною системою не давали змоги структурувати фракції парламенту за чіткими ідеологічними чи партійними критеріями.

Президент, Кабінет Міністрів та парламент, що не мали чіткої партійної належності, перекладали один на одного відповідальність за неефективну реалізацію державної політики або виправдовувати невдалі політичні кроки доцільністю політичного моменту.

Востаннє проблема визначення статусу опозиції була порушена після набуття чинності Законом “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року та чергових парламентських виборів, за результатами яких в парламенті було утворено коаліцію депутатських фракцій, яка розподілила керівні посади в органах парламенту, сформувала персональний склад Кабінету Міністрів та взяла на себе політичну відповідальність за результати здійснення урядової політики [1.19, с. 266].

Після парламентських виборів 2006 року в Україні був характерним для більшості європейських країн критерій визначення парламентської опозиції на

підставі її не входження до коаліції більшості. Разом з цим, конструкція системи влади в цей період передбачала можливість існування й опозиційності до Президента України, який зберігав значні повноваження з визначення політичного курсу держави та вплив на Кабінет Міністрів. Проте, подальше скасування конституційної реформи і відсутність у відновленій редакції Конституції України поняття “коаліція депутатських фракцій” було використано як формальну підставу для вилучення з Регламенту Верховної Ради України всіх норм, що містять поняття “парламентська опозиція”, а також усіх положень, що мають пряме чи опосередковане відношення до них.

У результаті парламентська опозиція втратила всі передбачені Законом про Регламент права і гарантії діяльності, що, за умов гострих конфліктних відносин з парламентською більшістю, суттєво звузило її можливості у виконанні своїх парламентських повноважень і функцій в цілому.

Відповідно до статті 83 нині чинної Конституції України встановлюється, що у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Світова практика передбачає існування трьох основних видів правової регламентації опозиційної діяльності: 1) в конституції; 2) загальних законах про політичні партії та регламентах діяльності національних парламентів; 3) спеціальних законах про опозицію [1.50, с. 224].

Передусім треба вказати на велику структурну схожість української моделі політичної системи зі змішаною французькою. Уряд, що його формує парламентська більшість, несе перед цією більшістю політичну відповідальність. Президент, якого обирають на прямих виборах, має великий обсяг повноважень для провадження політичної діяльності.

В українській Конституції права парламентської опозиції істотно обмежено й не виразно не окреслено, однак деякі з них визначено. Насамперед йдеться про право доступу до інформації. Кожний депутат (чи з лав більшості,

чи з опозиції) може подавати депутатський запит і депутатське звернення до органів державної влади, установи та організації. А главі держави для звернення чи подання запиту потрібно здобути підтримку щонайменше третини народних депутатів [1.27, с. 188].

Крім того, Конституція встановлює гарантії затвердження деяких рішень парламенту. За позитивного голосування третини депутатського корпусу можна сформувати слідчу комісію Верховної Ради. А для внесення до порядку денного питання про відповідальність уряду досить підтримки 150 народних депутатів.

Президент країни має широкі кадрові та організаційні можливості. Тож перебуваючи в опозиції до парламентської більшості, може істотно впливати на вироблення державної політики через призначення міністрів оборони та закордонних справ, голови.

Нинішня парламентська меншість не впливає на діяльність уряду Президент має великі можливості впливати на діяльність уряду, не ідентифікуючи себе з опозицією Служби безпеки, голів обласних та районних державних адміністрацій і інших посадових осіб.

Схожість французької та української моделей державного устрою дає підстави припускати, що президент діятиме лише як глава держави й не ідентифікуватиме себе з опозицією чи більшістю. Але брак політичного та суспільного консенсусу щодо найважливіших питань політики, нехтування владної коаліції правами опозиції та бажання сконцентрувати владу в парламенті та уряді через створення парламентської більшості з 300 голосів зумовили гостру політичну кризу навесні 2007 року та намагання президента достроково припинити повноваження Верховної Ради України V скликання [1.32, с. 256].

Однією з причин політичної кризи стала невизначеність статусу політичної опозиції. Тож для подолання електорального розколу країни належить посилити статус парламентської меншості та її можливості публічно

висловлювати свою позицію, впливати на формування порядку денного парламентських засідань і брати участь у виробленні державної політики.

Зважаючи на те, що в Україні статус парламентської більшості регулюється Основним Законом, симетричного законодавчого регулювання потребує і статус парламентської опозиції. Разом із тим безпосередня конституціоналізація парламентської опозиції видається недоцільною у зв'язку з тим, що, як було показано вище, у цілому такий підхід не притаманний для зарубіжних країн, в яких модель регулювання статусу парламентської опозиції ґрунтується переважно на формулі, відповідно до якої опозиція у своїй діяльності керується нормами Основного Закону, що визначають загальні засади політичної діяльності, а також статус парламентської меншості [1.36, с. 277]

Щодо доцільності законодавчого регулювання статусу парламентської опозиції, то, з нашого погляду, такий захід може вважатися перспективним у державах із відсутністю або слабкою розвиненістю парламентських традицій.

У зв'язку з цим постає питання про форму законодавчого регулювання статусу парламентської опозиції: може йтися про закон, присвячений статусу політичної опозиції в цілому або статусу лише парламентської опозиції, або статус зазначеного суб'єкта може бути врегульовано на рівні закону про регламент парламенту.

Для врегулювання діяльності опозиції немає потреби ухвалювати окремий закон. Як вже зазначено раніше, права та обов'язки коаліції більшості й опозиції можна закріпити в Регламенті Верховної Ради, а сам Регламент ó вивістити до статусу закону, щоб унеможливити маніпулювання ним заходами більшості. Важливо, щоб такі зміни відбувалися з огляду на нинішній досвід діяльності опозиції. Для визначення гарантій парламентської опозиції в тому розділі Регламенту, який би регулював її статус, потрібно закріпити низку норм [1.35, с. 249].

Юридично Україна може стати парламентською республікою, але в той же час функціонуватиме за правилами президентської республіки. Це значить,

що правове регулювання статусу парламентської більшості та парламентської опозиції, як і донині – президентської більшості та президентської опозиції – значною мірою втрачатиме сенс, але при цьому буде збережений предмет багатьох спекуляцій та дискусій, результати яких, очевидно, будуть мінімальні. Бо тільки перехід до класичної форми правління – парламентської чи іншої – може позбавити політичну систему традиціоналізму, а значить будуть створені цивілізовані умови для ефективного врегулювання статусу більшості та опозиції у Верховній Раді України [1.51, с. 17].

Здійснюючи свою діяльність, реалізуючи права і повноваження, парламентська опозиція повинна діяти відповідно до Конституції, законів України та з урахуванням інтересів громадян Української держави. Для ефективної діяльності парламентської опозиції в Україні вкрай необхідне законодавче закріплення її правового статусу та гарантій функціонування. Вивчення, осмислення та впровадження зарубіжного досвіду функціонування парламентської опозиції необхідно здійснювати з урахуванням особливостей історичного розвитку політико – правової системи України та специфіки сучасної вітчизняної партійної системи.

Отже, інститут парламентської опозиції у демократичних країнах світу є невід’ємною складовою політичної системи. Через функціонування парламентської опозиції та сформований нею опозиційний уряд реалізується функція парламентського контролю. Незважаючи на різний політико – правовий статус, характер впливу на уряд, рівень формальної інституціоналізації та рівень законодавчого впливу, парламентська опозиція забезпечує демократичний розвиток суспільства, стабільність політичної системи, сприяє ефективному функціонуванню представницьких та виконавчих інституцій. В Україні інституціоналізація парламентської опозиції є важливим завданням для подальшого демократичного розвитку держави і передбачає врахування практики діяльності опозиції в інших європейських країнах; формування нормативно-правової бази її функціонування, що інституційно закріплюватиме політико-правовий статус парламентської

опозиції у таких питаннях, як: доступ до керівних посад у представницьких органах влади; доступ до засобів масової інформації; можливість впроваджувати альтернативні політичні рішення, та надаватиме відповідні гарантії її діяльності [1.45, с. 17].

Головна рекомендація опозиційним партіям в Україні перехід від негативної діяльності до позитивної. Щоб стати владою, опозиція має не тільки критикувати уряд, а й пропонувати власні варіанти політики. За умов свободи слова ті варіанти будуть донесені виборцям завдяки засобам масової інформації та експертам. І на підставі тієї інформації виборці робитимуть свій вибір на наступних з черги виборах.

3.2. Сучасний стан та проблеми правового регулювання українського інституту парламентської опозиції

Для забезпечення ефективної парламентської опозиційної діяльності є необхідною наявність комплексу нормативно-правових актів, що її регулюють, необхідно провести детальний аналіз законодавства, що регулює статус парламентської опозиції в Україні, та визначити можливі напрямки його вдосконалення.

Відповідно до принципів міжнародного права, розглянемо основоположні міжнародно-правові акти, які закріплюють засади регулювання основних демократичних інститутів суспільства, одним з яких і виступає парламентська опозиція.

Так, стаття 19 Загальної декларації прав людини встановлює, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [1.23, с. 488].

Частина 2 статті 10 Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини доповнює зміст цитованої вище свободи, встановлюючи, що

здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може бути предметом таких формальностей, умов, обмежень або покарання, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадянського порядку, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосудд [1.57, с. 63].

Серед законів України чільне місце належить Конституції України. Так, стаття 1 Конституції України проголошує, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Закріплення таких рис української держави як демократичність і правовий характер створює підґрунтя для функціонування і законодавчого закріплення правового статусу парламентської опозиції. Ознакою демократичної і правової держави, є побудова суспільного життя на засадах політичної багатоманітності. Саме таку ознаку суспільного життя закріплено в частині 1 статті 15 Конституції України, а розвинуто положення про політичну багатоманітність суспільного життя у частині 4 цієї ж статті, згідно з якою гарантом свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України, виступає держава [1.68, с. 79].

Можливість здійснення парламентської опозиційної діяльності забезпечується закріпленням Конституцією України наступних прав: на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. На свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. На участь в управлінні державними справами, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади. Збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

У разі обрання громадянина народним депутатом України, конституційними гарантіями реалізації його права на здійснення парламентської опозиційної діяльності можна назвати встановлені у статті 80 Конституції України положення про депутатські імунітет та індемнітет.

Також певною мірою можливість здійснення парламентської опозиційної діяльності закріплена у Конституції України у тих нормах, які передбачають право ініціювання розгляду певних питань меншістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Такі норми, зокрема, містяться у наступних статтях:

- частина 2 статті 83, яка визначає можливість скликання позачергової сесії Верховної Ради України, у тому числі, на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України;

- пункт 34 частини 1 статті 85, відповідно до якого прийняття рішення про направлення запиту до Президента України здійснюється на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України;

- частина 1 статті 87, в якій зазначено, що розгляд питання про відповідальність Кабінету Міністрів України може відбутися за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України [1.70, с. 288].

Можливість здійснення парламентської опозиційної діяльності її суб'єктами опосередковано закріплена також: у абзаці 2 пункту 1 статті 150, яка передбачає право не менш як сорока п'яти народних депутатів України на звернення до Конституційного Суду України; у статті 154, яка визначає, що законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України, у тому числі, не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Таким чином, проаналізувавши Конституцію України на предмет закріплення у ній правових основ діяльності парламентської опозиції, можемо констатувати те, що чинний Основний Закон встановлює їх загальні передумови, що мають вигляд демократичних гарантій. Тому саме конституційно-правова гарантія парламентської опозиції утворює реальну демократію [1.34, с. 188].

Щодо позицій науковців та політиків стосовно закріплення у Конституції статусу парламентської опозиції, то слід зазначити наступне. Так, Журавський В. С. відзначає те, що недоречним було б перенесення регулювання статусу парламентської більшості та парламентської меншості чи будь-яких його елементів у текст Конституції України.

Тоді як Мірошніченко Ю. вважає, що потрібно законодавчо до конституційного рівня включно забезпечити гарантії існування і діяльності політичної опозиції і розробку для опозиції механізмів громадського контролю за діяльністю Президента, уряду та парламентської більшості.

Незважаючи на безперечну важливість інституту парламентської опозиції для політичної системи демократичного суспільства та виходячи із розглянутого у розділі 2 цієї роботи існуючого світового досвіду, автор вважає необґрунтованим та таким, що невиправдано “обтяжить” та ускладнить текст Конституції України включення до її змісту положень щодо конкретних елементів правового статусу парламентської опозиції.

При цьому, слушною, є позиція Конституційного Суду України, відображена у Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України “Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою” вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України) від 27. 06. 2000 р. № 1-в/2000 [1.50, с. 241].

У частині 5 пункту 3.3.1. цього Висновку зазначено, що “запровадження в Конституції України поняття “постійно діюча парламентська більшість” логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями для тієї частини складу Верховної Ради України, яка не входить до “постійно діючої парламентської більшості” і яку умовно можна характеризувати як “парламентська меншість”.

Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні – політичної та ідеологічної багатоманітності і обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, статтями 34 і 38 Конституції України”.

Відповідно до пункту 11 частини 1 статті 92 Конституції України Законом України “Про політичні партії в Україні” було визначено засади утворення і діяльності політичних партій в Україні. Частина 2 статті 12 даного Закону встановлює, що політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, у тому числі: можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя; брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом; вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов’язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку [1.35, с. 277].

Таким чином, вже саме формулювання даної норми дає підстави зробити висновок про те, що регулювання свободи опозиційної діяльності політичних партій у даному Законі має загальний характер, очевидно, у розрахунку на те, що більш детально це питання має бути врегульовано в іншому нормативно-правовому акті.

Наступним актом законодавства, який за своєю суттю є таким, що має врегульовувати правовий статус народних депутатів України, які входять до складу парламентської опозиції, є Закон України “Про статус народного

депутата України”. Прямо в Законі не вживається навіть саме поняття “опозиція”, але в деяких нормах можливо простежити елементи регулювання окремих аспектів її діяльності у парламенті.

У частині 5 статті 10 продубльовано частину 2 статті 80 Конституції України, що закріплює депутатський індемнітет. У частині 6 статті 10 Закону визначено важливу гарантію діяльності народних депутатів, у тому числі і особливо тих, які входять до складу парламентської опозиції. Ця норма передбачає, що голосування та позиція, висловлена народним депутатом в роботі Верховної Ради України та її органів не може бути предметом розгляду у Верховній Раді України та її органах [1.23, с. 422].

Фактично майже всі права народного депутата України на пленарних засіданнях Верховної Ради України, визначені у частині 1 статті 11 Закону, зокрема, у пунктах 3-13, встановлюють можливості для реалізації політичних поглядів депутатами-представниками різних політичних сил: як тих, що входять до парламентської більшості, так і тих, що належать до парламентської опозиції.

Право законодавчої ініціативи народного депутата України, яке реалізується у формі внесення до Верховної Ради України:

- 1) законопроекту,
- 2) проекту постанови;
- 3) іншої законодавчої пропозиції, про що зазначено у частині 1 статті 12 Закону, також створює можливості для діяльності депутатів-представників парламентської опозиції.

Такі можливості забезпечує і передбачене статтею 15 Закону право народного депутата України на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ та організацій, незалежно від їх підпорядкування і форм власності. У цій же статті встановлено і механізм реалізації даного права [1.29, с. 622].

Можливості народних депутатів як парламентської більшості, так і парламентської опозиції здійснювати свою діяльність закріплені також через встановлення: прав на депутатське звернення (стаття 16 Закону); комплексу прав у взаємовідносинах із органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України та іноземних держав (стаття 17 Закону); основних гарантій діяльності народних депутатів України (розділ IV Закону); відповідальності за невиконання вимог вказаного Закону (розділ V Закону).

Звичайно, що існуючий стан регулювання правового статусу депутатів, що входять до складу парламентської опозиції, у Законі України “Про статус народного депутата України” не є таким, що може забезпечити нормальне функціонування парламентської опозиції. Тому цей Закон потрібно змінювати і доповнювати у частині регулювання вказаного питання [1.68, с. 39].

Щодо гарантій прав парламентської опозиції, то відповідно до пункту 1 частини 1 статті 150 Конституції України, статей 40 та 41 Закону України “Про Конституційний Суд України” встановлюється, що не менш як сорок п'ять народних депутатів України мають право на конституційне подання з таких питань: конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та офіційного тлумачення Конституції та законів України. Ця норма, закріплюючи можливість звернення до Конституційного Суду України меншості народних депутатів, виступає гарантією реалізації прав і парламентської опозиції, у тому разі, якщо кількість народних депутатів, що входить до неї, є не меншою, ніж передбачена у вказаній нормі.

До таких же норм можна віднести і статтю 16 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”, відповідно до якої одним з джерел отримання відомостей Уповноваженим про порушення прав і свобод людини і громадянина є звернення народних депутатів України. Тут не зазначається кількість останніх, а тому логічним буде висновок про те, що їх

кількість може бути меншою половини від конституційного складу Верховної Ради.

Логічно було б припустити, що порядок її діяльності у Верховній Раді України має бути закріплено у Регламенті Верховної Ради України (далі - Регламент). Але, на жаль, таке припущення не відповідає дійсності, оскільки прямого регулювання порядку діяльності парламентської опозиції чинний Регламент не містить. Натомість завуальовано простежується елементи такого регулювання в окремих його нормах [1.53, с. 91].

За таким критерієм як можливість їх віднесення до тих, що регулюють правовий статус парламентської опозиції, автор виділяє чотири групи норм:

1) ті, які встановлюють меншу, ніж половину кількість голосів народних депутатів України, необхідних для ініціювання розгляду або прийняття певного рішення; 2) ті, які закріплюють можливість врахування різних пропозицій при обговоренні питань і прийнятті рішень та встановлюють можливість подання таких пропозицій і висловлювання думок народними депутатами України, що є членами фракцій різних політичних партій; 3) ті, які встановлюють можливість подання народними депутатами України альтернативних пропозицій, законопроектів тощо; 4) ті, які встановлюють принцип пропорційного представництва депутатських фракцій (груп) в органах Верховної Ради та офіційних парламентських делегаціях.

З метою вдосконалення чинного Регламенту Верховної Ради України в частині регулювання ним діяльності парламентської опозиції, пропонується наступне.

У Регламенті мають бути визначені лише процедурні аспекти діяльності парламентської опозиції, тоді як порядок її створення, припинення діяльності, засади діяльності, повноваження, гарантії мають бути визначені окремим законом. Таким чином, виходячи з наведених вище аргументів, правовий статус парламентської опозиції, на нашу думку, повинен бути врегульований в окремому законі [1.36, с. 294].

Серед авторів законопроектів, що мають регулювати правовий статус парламентської опозиції, немає єдиної точки зору стосовно поєднання закріплення правового статусу парламентської більшості, парламентської опозиції та політичної опозиції. Варіанти такого поєднання пропонуються, зокрема, наступні: про парламентську більшість та парламентську опозицію у Верховній Раді України; про парламентську більшість та парламентську опозицію; про політичну опозицію; про політичну опозицію у Верховній Раді України; про парламентську опозицію.

Найбільш доцільним є прийняття закону про парламентську більшість та політичну опозицію. З одного боку, якщо поглянути на цю проблему суто теоретично, то можна не погодитися з тим, що в одному законі регулюється статус двох різнопорядкових явищ – парламентської більшості і політичної опозиції. Ця різнопорядковість проявляється у тому, що поняття політичної опозиції є більш широким, ніж поняття парламентської більшості. Але з іншого боку, практичного, тут немає ніякої суперечності, оскільки слухним є вже неодноразово наведене вище твердження про умовність розмежування парламентської та позапарламентської опозиції. Тому регулювання правового статусу парламентської більшості і політичної опозиції в одному нормативно-правовому акті є цілком логічним та обґрунтованим [1.40, с. 26].

Для чіткості орієнтування самих же депутатів, а також всіх інших осіб, які безпосередньо або за допомогою засобів масової інформації, спостерігають за ходом пленарних засідань парламенту, доцільно було б, запозичивши досвід зарубіжних країн, зокрема, наприклад, Великобританії та Канади, доповнити Регламент положенням про те, що місця для народних депутатів України, які входять до складу парламентської більшості та парламентської опозиції розміщені у різних частинах залу засідань Верховної Ради України.

Стосовно принципу пропорційності при зайнятті посад голів комітетів, слід відмітити, що його використання, з огляду на існування парламентської більшості та опозиції, викликає дискусію у науковців.

Так, Журавський В. С., аналізуючи з цього приводу погляди іншого науковця – Ришелюка А. – зазначає, що висловлена цим фахівцем ідея збереження принципу пропорційного представництва для зайняття посад керівників комітетів парламенту при пріоритетному праві більшості визначати комітети, які вона буде очолювати, несе в собі надмірний привілей для меншості, проте цілком логічним було б законодавче закріплення права меншості, за умови її значної чисельності, на керівництво кількома парламентськими комітетами [1.70, с. 413].

На підтвердження своєї позиції Журавський В. С. наводить приклад про традицію головування представника опозиції у бюджетному комітеті німецького Бундестагу. На позиції права представників меншості на головування у деяких комітетах знаходиться і Древаль Ю. Д., В. Д. Бабкін відзначає, що у регламенті слід передбачити, що деякі комітети мають очолювати депутати, що репрезентують опозиційні партії.

Гарантування права на заміщення особами з числа членів парламентської опозиції посад голів певної кількості комітетів Верховної Ради України вважає за необхідне Михальченко М. Загалом більшість політиків і правників схиляються сьогодні до необхідності формування від опозиції керівництва трьох ключових комітетів – з питань бюджету, свободи слова та інформації, з питань правової політики.

Щодо участі представників парламентської опозиції у формуванні комітетів, то на нашу думку, має бути збережений принцип пропорційного представництва депутатських фракцій, що, за умови використання запропонованого принципу обрання керівного складу комітету, дозволить найбільш плідно та ефективно працювати комітетам.

Необхідно передбачити, що “щодо законодавчих пропозицій чи законопроектів повинні запитуватися висновки парламентської опозиції, за умови її створення”. Це дасть можливість підходити більш виважено до складання текстів законодавчих пропозицій та законопроектів. Необхідно внести доповнення, яким передбачити, що “неподання в установлений термін

висновків щодо законопроекту, у тому числі парламентською опозицією, не є перешкодою для розгляду цього законопроекту Верховною Радою та її органами”. Це необхідно для того, щоб положення про необхідність надання висновків не перетворилося для опозиції в інструмент гальмування законодавчого процесу [1.70, с. 354].

Отже, аналіз чинного законодавства України на предмет закріплення у ньому правового статусу парламентської опозиції дає можливість зробити висновок про те, що таке закріплення фактично відсутнє, а має місце встановлення лише загальних засад або регулювання окремих аспектів діяльності парламентської меншості на рівні міжнародно-правових актів, Конституції України, Закону України “Про статус народного депутата України”, Регламенту Верховної Ради України. Лише Закон України “Про політичні партії в Україні” гарантує політичним партіям свободу опозиційної діяльності. Звичайно, для забезпечення нормального функціонування парламентської опозиції цього недостатньо. Тому очевидною є необхідність прийняття спеціального закону, що регулюватиме правовий статус парламентської опозиції [1.53, с. 57].

Висновки до розділу 3

Щодо історії виникнення та функціонування парламентської опозиції в Україні, слід відмітити, що існуючі форми правління на українських землях до виникнення Київської Русі не мали у своєму складі структур, які б мали опозиційний характер. За часів перебування України у складі Речі Посполитої, можемо констатувати певні ознаки політичної структурованості вального сейму за національною та релігійною ознаками, що є передумовою появи організованої опозиції у представницькому органі.

Характеризуючи функціонування парламентської опозиції після проголошення незалежності України, слід відзначити, що ненормований статус опозиції значно гальмував і гальмує законодавчу діяльність Верховної Ради. Функціонування парламентської опозиції у парламенті незалежної України проходить поки що етап свого становлення та організаційно-ідейного оформлення, що потребує кропіткої роботи, спрямованої на законодавче закріплення цього процесу та вироблення і реального впровадження таких стосунків між його учасниками, які будуються на засадах високої політичної культури.

Отже, аналіз чинного законодавства України на предмет закріплення у ньому правового статусу парламентської опозиції дає можливість зробити висновок про те, що таке закріплення фактично відсутнє. Натомість має місце встановлення загальних засад або регулювання окремих аспектів діяльності парламентської меншості на рівні міжнародно-правових актів, Конституції України, Закону України “Про статус народного депутата України”, Регламенту Верховної Ради України. Лише Закон України “Про політичні партії в Україні” гарантує політичним партіям свободу опозиційної діяльності.

Звичайно, для забезпечення нормального функціонування парламентської опозиції цього недостатньо. Тому, закріплення статусу парламентської опозиції повинно знайти місце у Законі України “Про парламентську опозицію”.

РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Для виконання трудових обов'язків в сфері економіко-гуманітарної діяльності з урахуванням положень нормативних вимог з безпеки праці, та для практичної реалізації теми: «Моделі парламентської опозиції в країнах ЄС та України» , передбачається засвоєння основних заходів з охорони праці на робочих місцях в адміністративних приміщеннях.

4.1. Аналіз потенційних небезпек

Обладнання, яке використовується можна умовно розділити на дві групи:

а) обладнання, яке безпосередньо забезпечує робочий процес (наприклад, комп'ютерна та різноманітна периферійна техніка при роботах в офісі);

б) обладнання, яке підтримує комфортні умови праці (наприклад, опалювальні прилади, кондиціонери, іонізатори повітря для забезпечення оптимальних параметрів мікроклімату в приміщеннях).

До основних небезпечних факторів трудового процесу відносяться:

– Ураження електричним струмом, у наслідок несправності електроболаднання, невиконання правил техніки безпеки при користуванні електричним обладнанням, що може призвести до електротравм різного ступеню або навіть до летального наслідку;

– механічне травмування в наслідок не раціонального розташування робочих місць, що є порушенням вимог ергономіки;

– підвищенні нервово-психічні навантаження, внаслідок специфіки роботи, а саме постійний контакт з клієнтами, колегами по роботі, керівництвом, контрагентами при вирішенні робочих питань (деякі з них можуть бути конфліктними, суперечливими), що може викликати емоційний

дискомфорт, внутрішнє роздратування та емоційну нестабільність під час короткотривалих певних негативних ситуацій, та може призвести до захворювань нервової системи, зниження насаги на працю та стресових станів;

- захворювання кістково-м'язового апарату, у зв'язку з тривалим статичним напруженням м'язів спини, шиї, рук і ніг, що призводить до ушкодження опорно-рухового апарату;

- негативний вплив електромагнітних (в тому числі і рентгенівських) випромінювань при використанні моніторів персональних комп'ютерів (далі ПК) з електронно-променевою трубкою, що призводить до погіршень зору, зниження імунітету;

- недостатнє або надмірне освітлення робочих місць, в зв'язку з несправністю, або хибним вибором освітлювальних приладів, в зв'язку з неправильним розташуванням робочих місць по відношенню до джерел природного та штучного освітлення, що призводить до погіршення зору або ефекту засліплення;

- дискомфортний рівень шуму, який створюється перетворювачем напруги електронно-обчислювальної машини (далі ЕОМ), її технічною периферією, а також при спілкуванні працівників, що призводить до роздратування та зниження працездатності;

- незадовільні параметри мікроклімату в робочих приміщеннях, у зв'язку із відсутністю приладів, що забезпечують необхідний повітрообмін та опалювальних систем, які можуть викликати загальні захворювання;

- можливість загоряння, в зв'язку з порушенням правил протипожежної безпеки, використанням несправного електрообладнання, або відсутністю систем пожежної сигналізації і пожежогасіння, що призводить до пожежі;

- неправильні дії персоналу в умовах надзвичайних ситуацій, які призводять до паніки та загибелі людей.

4.2. Заходи по забезпеченню безпеки

У приміщенні офісу застосовується широке різноманіття електроприладів: персональні комп'ютери, принтери, ксерокси, факси, освітлювальні прилади, кондиціонери, побутові електроприлади тощо. Небезпека ураження електричним струмом при використанні цих приладів з'являється при недотриманні заходів обережності, а також при відмові або несправності цього обладнання. Наслідки ураження електричним струмом залежать від багатьох факторів: опору організму, величини, тривалості дії, роду і частоти струму, шляхів його проходження через життєво важливі органи, умов зовнішнього середовища.

Для запобігання ураження електричним струмом встановлено електроустаткування, яке відповідає вимогам: ПУЕ («Правила устрою електроустановок») і ГОСТ 12.1.030-81 (2001) «ССБТ. Электробезопасность. Защитное заземление, зануление», величина опору захисного заземлення електрообладнання приміщення - 4 Ом; НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила устройства электроустановок. Электрооборудование специальных установок», приміщення, в якому розташовуються ЕОМ, різноманітне устаткування, відноситься до класу пожежебезпечної зони П-Па, тому передбачений мінімальний ступінь захисту ізоляції обладнання IP44; ГОСТ 12.1.009-76 (1999) «ССБТ. Электробезопасность. Термины и определения» обладнання офісу має подвійну ізоляцію, яка складається з робочої та додаткової ізоляції; ГОСТ 12.2.007.0-75* (2001) «ССБТ. Изделия электротехнические. Общие требования безопасности» ЕОМ, периферійні пристрої ЕОМ та устаткування для обслуговування, ремонту та налагодження ЕОМ по способу захисту людини від ураження електричним струмом, належать до I класу, оскільки мають подвійну ізоляцію, елемент для заземлення та провід для приєднання до джерела живлення, що має заземлюючу жилу і вилку з заземлюючим контактом. Експлуатація електроустановок і електроустаткування проводиться відповідно до

НПАОП 40.1-1.01-97 «Правила безпечної експлуатації електроустановок» та НПАОП 40.1-1.21-98 «Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів».

Ймовірність механічного травмування може виникнути внаслідок не раціонального розташування робочих місць, захаращення робочих місць або у зв'язку з недбалістю та неухважністю обслуговуючого персоналу. Для виключення травматизму згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» зроблено більш зручне та раціональне розташування робочих місць, таким чином збільшена відстань між ними, яка відповідає нормованим значенням (площа на одне робоче місце має становити не менше ніж 6,0 м², а об'єм не менше ніж 20,0 м³).

У зв'язку із стресовими ситуаціями та нервово-емоційними навантаженнями у працівників може виникнути ймовірність захворювань загально-невротичного характеру.

З метою зниження нервово-емоційного напруження, стомлення зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, подолання несприятливих наслідків гіподинамії, запобігання втоми, згідно ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» для робітників із застосування ЕОМ, передбачені регламентовані перерви для відпочинку тривалістю 15 хвилин через кожні дві години, а також обладнані побутові приміщення для відпочинку під час роботи, кімната психологічного розвантаження. В кімнаті психологічного розвантаження передбачені пристрої для приготування й роздачі тонізуючих напоїв, а також місця для занять фізичною культурою

Для оптимізації відносин у колективі проводяться тренінги з залучанням психологів на теми: «Адаптація у новому колективі», «Поведінка в суспільстві».

Для запобігання кістково-м'язових порушень у зв'язку з тривалим статичним напруженням м'язів спини, шиї, рук і ніг необхідно виконувати фізичні вправи 2-3 рази протягом робочого часу.

4.3. Заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці

Внаслідок роботи за ПК, на фізіологію людини негативно впливають електромагнітні випромінювання. Щоб зменшити наслідки впливу на людину та знизити негативні показники у робочій зоні до допустимих значень, згідно з ГОСТ 12.2.007.0-75 «Изделия электротехнические. Общие требования безопасности», вироби, які створюють електромагнітні поля, повинні мати захисні елементи (екрани, поглиначі і т.д.). Вимоги до захисних елементів повинні бути вказані в стандартах та технічних умовах на конкретні види виробів. Згідно з НПАОП 0.00-1.28-10 «Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин» та ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин», на робочих місцях обладнаних ПК встановлені рідкокристалічні монітори, які не є джерелами рентгенівського та електромагнітного випромінювань.

Основними причинами недостатньої або надмірної освітленості робочих місць є несправність або хибний вибір освітлювальних приладів, неправильне розташування робочих місць по відношенню до джерел освітлення.

Незадовільна освітленість на робочому місці або на робочій зоні може бути причиною зниження продуктивності та якості праці, отримання травм. Недостатнє або надмірне освітлення викликає зоровий дискомфорт, що виражається у відчутті незручності або напруженості. Тривале перебування в умовах зорового дискомфорту призводить до розсіювання уваги, зменшення зосередженості, зоровій і загальній втомі.

У офісному приміщенні, згідно ДБН В.2.5-28-2018 «Природне і штучне освітлення» передбачене природне та штучне освітлення. Природне освітлення здійснено через світлові прорізи, які забезпечують коефіцієнт природної освітленості (КПО) не нижче 1,5%. Для захисту від прямих сонячних променів, які створюють прямі та відбиті відблиски на поверхні екранів і клавіатури, передбачено сонцезахисні пристрої, на вікнах встановлені жалюзі або штори.

Розрахунок загального штучного освітлення в приміщенні офісу розмірами $A \times B \times H = 18 \times 10 \times 3,5$ м, з висотою робочої поверхні $h_p = 0,8$ м, нормованим значенням штучного освітлення для кабінету $E_n = 300$ лк.

1. Розраховуємо кількість рядів світильників у приміщенні N_p :

$$N_p = \frac{B}{(H - h_p) \cdot [L/h]}, \text{ шт}; \quad (4.1)$$

де: B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$[L/h]$ – числове значення коефіцієнта світильника;

$$N_p = \frac{10}{(3,5 - 0,8) \cdot 1,4} = 3, \text{ шт.}$$

2. Визначаємо максимально припустиму відстань між рядами світильника $L_{\max}$:

$$L_{\max} = \frac{B}{N_p}, \text{ м}; \quad (4.2)$$

де: B – ширина приміщення, м;

N_p – кількість рядів світильників у приміщенні, шт;

$$L_{\max} = \frac{10}{3} = 3,33, \text{ м.}$$

3. Визначаємо значення індексу приміщення i , що характеризує співвідношення розмірів освітлювального приміщення і висоти розміщення світильників:

$$i = \frac{A \cdot B}{(H - h_p) \cdot (A + B)}; \quad (4.3)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

H – висота приміщення, м;

h_p – висота робочої поверхні, м;

$$i = \frac{18 \cdot 10}{(3,5 - 0,8) \cdot (18 + 10)} = 2,38$$

4. Визначаємо значення коефіцієнта використання світлового потоку η , створюваного світильником типу ЛПО.

Вибирається з урахуванням відбиття поверхонь приміщення та індексу приміщення і дорівнює $\eta = 58$ %.

5. Визначаємо сумарний світловий потік освітлювальної установки у даному приміщенні Φ_Σ :

$$\Phi_\Sigma = \frac{E_H \cdot A \cdot B \cdot k_3 \cdot z}{\eta}, \text{ лм}; \quad (4.4)$$

де: E_H – рівень нормованого загального освітлення, лк;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_3 – коефіцієнт запасу (для кабінету $k_3 = 1,4$);

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості (відношення середньої освітленості до мінімальної освітленості), як правило дорівнює (для люмінесцентних ламп $z = 1,1$);

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

$$\Phi_\Sigma = \frac{300 \cdot 18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1}{0,58} = 143379, \text{ лм.}$$

6. Визначаємо умовну загальну кількість світильників у приміщенні N_{cv}^* :

$$N_{cv}^* = \frac{A \cdot B}{L_{\max}^2}, \text{ шт;} \quad (4.5)$$

де: A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

$L_{\max}$ – максимально припустима відстань між рядами світильників,

м;

$$N_{cv}^* = \frac{18 \cdot 10}{3,33^2} = 16, \text{ шт.}$$

7. Розраховуємо світловий потік умовного джерела світла Φ_l^* :

$$\Phi_l^* = \frac{\Phi_{\Sigma}}{N_l^*}, \text{ лм;} \quad (4.6)$$

де: Φ_{Σ} – сумарний світловий потік освітлювальної установки, лм;

N_l^* – загальна кількість ламп у світильнику, яка розраховується за

формулою:

$$N_l^* = N_{cv}^* \cdot n, \text{ шт;} \quad (4.7)$$

де: n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l^* = 16 \cdot 2 = 32, \text{ шт;} ;$$

$$\Phi_l^* = \frac{143379}{32} = 4481, \text{ лм.}$$

8. Знаходимо коефіцієнт m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи Φ_l^* та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи Φ_l :

$$m = \frac{\Phi_l^*}{\Phi_l}; \quad (4.8)$$

$$m = \frac{4481}{2800} = 1,6$$

9. Визначаємо оптимальну (фактичну) кількість світильників у приміщенні N_{cv} :

$$N_{ce} = N_{ce}^* \cdot m, \text{ шт}; \quad (4.9)$$

де: N_{ce}^* – умовна загальна кількість світильників у приміщенні, шт;

m – співвідношення між розрахунковим світловим потоком лампи та фактичним світловим потоком вибраної стандартної лампи;

$$N_{ce} = 16 \cdot 1,6 = 27, \text{ шт.}$$

10. Визначаємо фактичну кількість ламп у приміщенні N_l :

$$N_l = N_{ce} \cdot n, \text{ шт}; \quad (4.10)$$

де: N_{ce} – оптимальна (фактична) кількість світильників у приміщенні, шт;

n – кількість ламп у світильнику, шт;

$$N_l = 27 \cdot 2 = 54, \text{ шт.}$$

11. Визначаємо загальну розрахункову освітленість E_p у приміщенні, що створюється при застосуванні стандартних ламп:

$$E_p = \frac{\Phi_l \cdot N_l \cdot \eta}{A \cdot B \cdot k_z \cdot z}, \text{ лк}; \quad (4.11)$$

де: Φ_l – фактичний світловий потік вибраної стандартної лампи, лм;

N_l – фактична кількість ламп у приміщенні, шт;

η – коефіцієнт використання світлового потоку;

A – довжина приміщення, м;

B – ширина приміщення, м;

k_z – коефіцієнт запасу;

z – коефіцієнт нерівномірності (мінімальної) освітленості;

$$E_p = \frac{2800 \cdot 54 \cdot 0,58}{18 \cdot 10 \cdot 1,4 \cdot 1,1} = 316, \text{ лк.}$$

Виходячи з розрахунку загальне штучне освітлення в приміщенні офісу дорівнює 316 лк, що відповідає нормованому значенню освітлення і яке забезпечується за допомогою 27 світильників типу ЛПО.

Рівні звукового тиску в октавних смугах частот, рівні звуку та еквівалентні рівні звуку на робочих місцях приміщення відповідають вимогам ДСанПіН 3.3.2.007-98 «Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин» та ДСН 3.3.6.037-99 «Санітарні норми виробничого шуму, ультразвуку та інфразвуку». Зниження рівня шуму в приміщенні здійснено за допомогою:

- використання більш сучасного обладнання;
- розташування принтерів та різноманітного устаткування колективного користування на значній відстані від більшості робочих місць працівників;
- переведення жорсткого диска в режим сну (Standby), якщо комп'ютер не працює протягом визначеного часу;
- використання блоків живлення ПК з вентиляторами на гумових підвісках;

Неправильне проектування або несправність систем опалення та вентиляції в приміщенні офісу може призвести до негативних впливів на здоров'я працівників у вигляді простудних захворювань, перегрівань, проблем із дихальними шляхами тощо.

Метеорологічні умови в приміщенні офісу – температура повітря, відносна вологість повітря й швидкість його переміщення відповідають встановленим санітарно-гігієнічним вимогам ДСН 3.3.6.042-99 «Державні санітарні норми мікроклімату виробничих приміщень» і ГОСТ 12.1.005-88 (1991) «ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны». Роботи в офісному приміщенні, належать до категорії Іб - легка робота, тому передбачені наступні оптимальні значення параметрів мікроклімату:

- у холодний період року: температура 21-23°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,1 м/с;

- у теплий період року: температура 22-24°C; відносна вологість: 40-60%; швидкість переміщення повітря: 0,2 м/с.

Забезпечення таких параметрів мікроклімату досягається оснащенням приміщень пристроями кондиціонування, вентиляції та дезодорації повітря, системами опалювання.

Оптимальні рівні позитивних (n+) і негативних (n-) іонів у повітрі приміщення з ВДТ відповідають вимогам ГН 2152-80 «Санітарно-гігієнічні норми допустимих рівнів іонізації повітря виробничих та громадських приміщень» і становить: $n^+ = 1500-30000$ (шт. на 1см^3); $n^- = 3000-5000$ (шт. на 1см^3). Підтримку оптимального рівня легких позитивних і негативних аероіонів у повітрі на робочих місцях забезпечуються за допомогою біполярних коронних аероіонізаторів.

4.4. Заходи з пожежної безпеки

Горінням називається складний фізико-хімічний процес взаємодії горючої речовини та окислювача, який супроводжується виділенням тепла та випромінюванням світла.

Процес горіння призводить до пожежі.

Пожежа – неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі і просторі.

Комплекс протипожежних заходів для офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ розроблений згідно вимог НАПБ А.01.001-2014 «Правила пожежної безпеки в Україні».

Виходячи з аналізу речовин та матеріалів, які використовуються при роботі у приміщенні обладнаному ПК з ВДТ:

- згідно ДСТУ EN 2:2014 «Класифікація пожеж (EN 2:1992, EN 2:1992/A1:2004, IDT)» у офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ можлива пожежа класів – А (пожежа, що супроводжується горінням твердих

матеріалів) та Е (горіння електроустановок, що перебувають під напругою до 1000 В);

- відповідно до вимог ДСТУ Б В.1.1-36:2016 «Визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою», воно належить до категорії «Д» з пожежної небезпеки – простір у приміщенні, у якому перебувають тверді горючі речовини та матеріали.

Оскільки офісне приміщення обладнане ПК з ВДТ належить до категорії «Д» з пожежної небезпеки, тому відповідно до вимог ДБН В.1.1-7:2016 «Пожежна безпека об'єктів будівництва. Загальні вимоги» воно має II ступінь вогнестійкості.

Обладнання, силові та освітленні мережі офісного приміщення обладнаного ПК з ВДТ відповідають вимогам пожежної безпеки, оскільки виконані відповідно до вимог НПАОП 40.1-1.32-01 «Правила будови електроустановок. Електрообладнання спеціальних установок», та мають ступінь захисту ізоляції обладнання IP44 яка відповідає класу пожежанебезпечної зони П-Па до якої належить приміщення.

З технічних та організаційних заходів запобігання пожеж в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ передбачені наступні протипожежні заходи:

- згідно вимог ДБН В.2.5-56:2014 «Системи протипожежного захисту», в офісному приміщенні обладнаному ПК з ВДТ встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВК6». Яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика;

- оскільки офісне приміщення що обладнане ПК з ВДТ, тому відповідно до вимог п. 5 розділу VI «Вибір типу та необхідної кількості вогнегасників», «Правил експлуатації та типових норм належності вогнегасників», затверджених наказом МВСУ 15.01.2018 № 25 та зареєстрованих в МЮУ 23.02.2018 р. за № 225/31677 для гасіння електроустановок, що знаходяться

під напругою, передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3,5 (з розрахунку один вогнегасник с величиною заряду вогнегасної речовини 3 кг. і більше, на 20 м² площі приміщення). Додатково, на кожному поверсі будівлі, в якій розміщене приміщення обладнане ПК з ВДТ, передбачене два переносних порошкових вогнегасника – ВП-5. Відстань між вогнегасниками та місцями можливих загорянь не перевищує 10 м.

4.5. Заходи по забезпеченню безпеки в надзвичайних ситуаціях

Захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

Хімічне зараження є наслідком аварій на хімічно-небезпечному об'єкті (ХНО) і транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини (СДОР).

Вирішальне значення при аваріях на ХНО має швидкість виконання заходів щодо захисту населення.

При загрозі чи виникненні аварії негайно, відповідно до діючих планів, здійснюється оповіщення працюючого персоналу і населення, що проживає поблизу. Населенню даються вказівки про порядок поведінки.

Про аварію керівник об'єкта або черговий диспетчер доповідає начальнику цивільного захисту (ЦЗ) міста, області.

Обслуговуючий персонал відповідно до діючих на об'єкті інструкцій вживає заходи захисту з ліквідації чи локалізації аварії. У міру прибуття до цих робіт беруться підрозділи рятувальних служб і спеціалізовані невоєнізовані формування.

За сигналом оповіщення:

- населення вдягає засоби захисту органів дихання (табельні або найпростіші) і виходить із зони зараження в зазначений район;

- особовий склад (о.с.) органів керування збирається на пунктах керування;

- о.с. підрозділів рятувальних служб прибуває до місця аварії;

- спеціалізовані невоєнізовані формування, формування медичної служби й охорони громадського порядку прибувають у призначені пункти збору.

У першочерговому порядку організовується розвідка, що встановлює місце аварії, вид СДОР, ступінь зараження нею території і повітря, стан людей у зоні зараження, межі зон зараження, напрямок і швидкість вітру, напрямок поширення забруднення. Розвідка ведеться розвідувальними підрозділами газорятувальної служби і спеціалізованих формувань.

Встановлюється оточення зон зараження й організовується регулювання руху.

Після проведення розвідки й ухвалення рішення починається організоване ведення рятувальних робіт. До цього заходи щодо порятунку людей вживаються працюючим персоналом об'єкта і самим населенням у порядку само- і взаємодопомоги.

У зоні зараження намічаються ділянки й об'єкти, на які вводяться рятувальні і медичні формування. Уражені після надання їм допомоги доставляються на незаражену територію, а при необхідності - у лікувальні установи. Населення, яке опинилося в зоні зараження, евакуюється за її межі.

Роботи проводяться з дотриманням запобіжних заходів, використовуються засоби індивідуального захисту (ЗІЗ), передбачається страховка особового складу, що виконує роботи в незручних та ізольованих місцях.

На виході із зон зараження організовується санітарна обробка населення і о.с. формувань, дегазація транспорту та майна. Ці роботи проводяться на пунктах спеціальної обробки (ПуСО). Заражений одяг збирається для наступної дегазації чи знищення.

З метою найшвидшої ліквідації наслідків аварії здійснюється дегазація території, споруджень, устаткування, техніки та інших об'єктів зовнішнього середовища. Повернення населення в зону зараження допускається після проведення контролю зараженості.

Харчова сировина, продукти харчування і фураж, що опинилися в зоні зараження, перевіряють на зараженість, після чого приймається рішення на їхню дегазацію, утилізацію чи знищення.

Запаси води і джерела водопостачання також перевіряються на зараженість.

При виникненні аварії з викидом СДОР на транспорті оповіщаються начальники ЦЗ району, міста й області, на території яких відбулася аварія, і за їх розпорядженням чи за розпорядженням голови надзвичайної комісії приводяться до готовності органи управління, формування розвідки, медичної служби, органи громадського порядку й інші. Організуються оточення місця аварії, рятувальні й інші невідкладні роботи.

Висновки до 4 розділу

Таким чином, у розділі розглянуто аналіз потенційних небезпек, що можуть вплинути на здоров'я працівників економіко-гуманітарної сфери під час виконання робочих обов'язків в адміністративному приміщенні. Заходи по забезпеченню безпеки, заходи по забезпеченню виробничої санітарії та гігієни праці, заходи з пожежної безпеки (в приміщенні офісу класом пожежі А (Е), категорією приміщення Д передбачені вуглекислотні вогнегасники типу ВВК-3, також встановлена система пожежної й охоронної сигналізації «Сигнал-ВКб», яка забезпечує виявлення теплових і димових ознак пожежі і місця виникнення пожежі з точністю до місця розміщення датчика.) та заходи по забезпеченню безпеки у надзвичайних ситуаціях, а саме захист населення при хімічному зараженні у разі аварії на хімічно небезпечному об'єкті або транспортних засобах, що перевозять сильнодіючі отруйні речовини.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, можна сказати, що велика різномітність конституційно – правових статусів парламентської, не вміщується в межі позначених класифікацій держав. Моделі парламентської опозиції характеризується багатомірністю своєї прояви. Тому потрібно абстрагуватися від традиційних класифікацій держав і узагальнювати конституційно статуси парламентської опозиції в рамках моделей правового регулювання («жорстка» або «м'яка»), а також історичних традицій взаємовідносин учасників системи державної влади.

Досвід розвинутих демократій підтверджує, що надання опозиції повноцінних можливостей для представлення своєї, альтернативної офіційної, точки зору, стабілізує політичну структуру суспільства, попереджає виникнення гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій, служить способом пом'якшення надмірної соціальної напруги та зменшення ймовірності помилок при прийнятті важливих державних рішень. Обрання владою неконструктивних схем відносин з опозицією призводить до негативних наслідків – в першу чергу, для неї самої.

По – перше, посилюється легітимність опозиції (зростає рівень її громадської підтримки).

По – друге, відбувається консолідація опозиції (створюються нові опозиційні групи, які об'єднуються з її «ядром»).

По – третє, зростає вплив опозиції на політичний процес, в тому числі - і через поширення опозиційних настроїв в суспільстві.

По – четверте, опозиція радикалізується, в крайньому випадку – переходячи в нелегальний стан.

А головне – невідконтрольна опозиції і суспільству в цілому, непрозора в своїй діяльності влада, позбавлена критики і альтернатив, робить значно більше великих помилок – на шкоду державі, суспільству і власного політичного майбутнього [1.46, с. 69].

Поділяючи в принципі схожу систему цінностей, керівництво правлячих і опозиційних партій в рівній мірі зацікавлений в підтримці соціальної стабільності. Воно виходить з того, що відкрите політичне протистояння завдає незгладимий шкоди інтересам суспільства і підриває його правові, політичні та економічні засади. Тактика сучасної опозиції в діалозі з владою відрізняється високою часткою прагматизму і, як правило, ґрунтується на гнучкому поєднанні елементів співпраці і протиборства, які часто складним чином переплітаються між собою. Залежно від конкретної соціально-політичної ситуації, в ній відбувається зміщення акцентів в ту чи іншу сторону.

Ефективно діюча опозиція сприяє формулювання, висловом і узагальнення інтересів соціальних груп, які пропонують альтернативні шляхи розвитку суспільства або терплять утиски, виступає основним організованим критиком владних інститутів. Так само опозиція дає можливість трансформувати існуюче в суспільстві незадоволення владою в демократичні, цивілізовані форми замість ірраціональних, руйнівних дій, підвищує ефективність політичної діяльності і ступінь легітимності влади, стимулює її до самооновлення.

За допомогою теоретико – методологічної дослідження на основі узагальнення теоретичного досвіду зарубіжних та вітчизняних учених було уточнено визначення поняття «парламентська опозиція» з точки зору інституціонального підходу: парламентська опозиція – традиційно сформовані та законодавчо закріплені норми протистояння офіційному політичному курсу держави і системі влади в цілому та функціонуючі на їхній основі організації [1.50, с. 199].

Здійснено порівняльний аналіз функціонування інституціональних форм опозиції, в результаті якого виявлено, що значна кількість країн сталої демократії не має закону, який би закріплював принципи діяльності опозиції. Більш того, нерідко парламентська опозиція ототожнюється з політичною меншістю, що не увійшла до складу правлячої коаліції. На прикладі німецької

моделі доведено, що за відсутності закону про діяльність опозиції принцип конституціоналізму компенсує недоліки нормативно – правової інституціоналізації опозиційної діяльності. Натомість вестмінстерська модель «опозиції Її Величності», заснована на багатовікових традиціях і нормах, демонструє показовість опозиційної активності і, одночасно, відсутність реальних важелів впливу на процес прийняття державних рішень.

Діяльність та функціонування парламентської опозиції, її статус та взаємодію з урядом, значною мірою зумовлюють тип уряду (однопартійний, або коаліційний, уряд більшості або меншості) та характер партійної системи.

Підсумовуючи вищевикладене слід відзначити, що практично в жодній країні світу парламентська меншість не наділена всеохоплюючими кадровими та контрольними повноваженнями. Її участь у роботі парламенту зводиться до внесення інтерпеляцій та запитань, участі у роботі комітетів та інших органах парламенту, ініціювання відповідальності уряду (яке зазвичай не має жодних наслідків), оприлюднення інформації про діяльність урядової адміністрації в ЗМІ (за результатами роботи парламентських слідчих комісій або на підставі отриманої безпосередньо від уряду інформації). Далеко не в усіх країнах парламентська меншість може впливати на формування порядку денного парламенту. Чи не єдине право парламентської меншості [1.78, с. 31].

У більшості зарубіжних країн опозиційна за своєю природою діяльність окремими законами не регулюється, саме поняття опозиції, за винятком окремих країн з англосаксонською правовою системою, – не використовується, більш поширеним у конституційній теорії та практиці є поняття парламентської (політичної) меншості. Зарубіжний досвід свідчить також про те, що права меншості, як правило, прямо не визначаються, а впливають безпосередньо з форм діяльності парламенту, його органів, представницьких органів місцевого самоврядування. Діяльність не інституціоналізованої опозиції регламентується в основному законодавством про об'єднання громадян, про свободу вираження поглядів і переконань, про інформацію, про свободу зібрань тощо [1.49, с. 99].

Сьогодні можна цілком виправдано говорити про існування інституту парламентської меншості як реального інституту галузі та науки конституційного права України, що включає у себе значну частину норм, що можуть бути використані для регулювання правового статусу парламентської опозиції, за відсутності спеціальних норм, що регулюють статус останньої безпосередньо. Оскільки парламентська опозиція виступає в якості і структурного підрозділу парламенту, і об'єднання депутатів законодавчих органів, і спільності, яка утворюється в органах державної влади, можемо говорити про те, що парламентська опозиція є повноправним суб'єктом конституційно-правових відносин. Таким чином, є правомірним твердження стосовно того, що віднесення парламентської опозиції до суб'єктів конституційного права України як галузі права та до суб'єктів конституційних правовідносин характеризується певною парадоксальністю, яка полягає у тому, що парламентська опозиція, не маючи прямого нормативного закріплення свого статусу, фактично виступає як суб'єктом конституційного права, так і суб'єктом конституційних правовідносин.

Аналіз чинного законодавства України на предмет закріплення у ньому правового статусу парламентської опозиції дає можливість зробити висновок про те, що таке закріплення фактично відсутнє. Натомість має місце встановлення загальних засад або регулювання окремих аспектів діяльності парламентської меншості на рівні міжнародно-правових актів, Конституції України, Закону України “Про статус народного депутата України”, Регламенту Верховної Ради України. Лише Закон України “Про політичні партії в Україні” гарантує політичним партіям свободу опозиційної діяльності. Звичайно, для забезпечення нормального функціонування парламентської опозиції цього недостатньо. Тому, на нашу думку, закріплення статусу парламентської опозиції повинно знайти місце у Законі України “Про парламентську опозицію”.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Paleski K. Opozycja polityczna – proba typologii / Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych. – Inst. Nauk społ. Akademii Pedagogicznej im. KEN: Krakow, 2001. – 546 s.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / П.В. Волвенко, Л.М. Князькова, О.С. Туренко та ін. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2007. – 75 с.
3. Аналітична доповідь “Опозиція в Україні: загальна характеристика” // Національна безпека і оборона. - 2002. - № 7 (31). – 43 с.
4. Андріюк В. В. Принципи перспективного правового прогнозування // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 14. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. - 55 – 62 с.
5. Арендт Х. Джерела тоталітаризму: Пер. с англ.- К.: Дух і літера, 2002. –539 с.
6. Бабкін В. Д. Опозиція // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – Т. 4. – 282 с.
7. Баублис В. Оппозиция в Сейме Литовской республики: право и гарантии деятельности / В. Баублис // II Национальная безопасность и оборона – 2002. – №7. – С. 50–65.
8. Білоус А.О. Політичні об'єднання України : монографія / А. О. Білоус. – К.: Україна, 2003. – 108 с.
9. Богачов А. Герменевтика філософська / А. Богачов // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 405 с.
10. Боден Ж. Шесть книг о государстве // Политология: хрестоматія / Сост. М.А. Василик, М.С. Вершинин. - М.: Гардарики, 2006. – 470 с
11. Варзар І. М. Політологічні і історіологічні засади феномена “Політична опозиція” // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та

- українська практика. – К.: Навч.-метод. каб. вищ. освіти Міністерства освіти України, 1996. – С. 94-102.
12. Ведерніков Ю.А. Теорія держави і права : навчальний посібник для підготовки до державного іспиту / Ю.А. Ведерніков, В.С. Грекул А.В. Папірна; – 3-е вид., доп. і перераб. – Д.: Юрид. акад. м-ва внутр. справ, 2004. – 176 с.
  13. Гончаров В. Методологія тлумачення юридичних норм у світлі граматики / В. Гончаров // Вісник Академії правових наук. – Х., 2010. – № 1. – С. 257–267.
  14. Грушанська Н. І. Парламентська опозиція // Юридична енциклопедія: в 6 т /Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 2002. – Т. 4. – 437 с.
  15. Даль Р. Політичні опозиції у західних демократіях. – Харків: Каравела, 2002. – 216 с.
  16. Даль Р. А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція: Пер. з англ. – Х.: Каравела, 2002. – 216 с.
  17. Державне право зарубіжних країн (Загальна частина) / В. О. Рієка, О. І. Свечкар'єв, В. А. Шувалова та ін. – Харків: Національна юрид. акад. України, 1996. – 187 с.
  18. Джин Л. Коэн, Энрю Арато Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. / Общ. ред. И.И. Мюрберг. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – 84 с.
  19. Дмитренко М.А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / НПУ ім. М.П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. – К.: Знання України, 2008. – 544 с.
  20. Добродзей І.І. Роль політичних об'єднань у системі державної влади різних країн. // Актуальні проблеми політики / збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт. – 2009. - Вип.28. – 365 с.
  21. Дюверже М. Политические партии: Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2000. – 558 с.

22. Журавський В. С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 344 с.
23. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / О.В. Зайчук (відп. ред.), А.П. Заєць, В.С. Журавський, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
24. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз: Пер. з фр. – К.: Основи, 1996. – 420 с.
25. Казбекова. М. А. Генезис и эволюция представлений об оппозиции в мировой политической мысли. – К.: Генеза. 2007. – 250 с.
26. Колдаев В. М. Политическая система общества: Учебное пособие. – М.: Юридический институт МГУПС, 2000. – 70 с.
27. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
28. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4 т. / Отв. ред. проф. Б. А. Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 2000. – Т. 1-2. Часть общая: учебник. – 784 с.
29. Конституційне право України / Під ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2003. – 732 с.
30. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (Станом від 25 травня 2006 р. – із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV) / Офіційне видання. – К. : Міністерство юстиції України, 2006. – 56 с.
31. Кресін О. Сучасні проблеми порівняльного правознавства (нотатки з круглих столів у листопаді-грудні 2014 р.) / О. Кресін // Право України. – 2015. – № 4. – С. 185-190.
32. Кутафін О. Е. Предмет конституционного права. – М.: Юристь, 2001. – 444 с.
33. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. – Львів, 2005. – 147с.

34. Лок Дж. Два трактати про врядування / Дж. Лок ; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 265 с.
35. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2005. – 443с.
36. Маклаков В.В. Оппозиция // Конституционное право: Словарь / Отв. ред. В. В. Маклаков. – М.: Юристъ, 2001. – 309 с.
37. Малинова И.П. Философия права (от метафизики к герменевтике). – Екатеринбург: Издательство УрГЮА, 1995. – 72 с.
38. Мангейм Дж.Б., Рич Р.К. Политология. Методы исследования. М.: Издательство "Весь Мир", 1997. – 544 с.
39. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: [учебник] / Марченко М.Н. – М.: Проспект, 2011. – 768 с.
40. Михальченко М. Взаємодія політичної влади і опозиція як політологічна проблема // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї / Редколегія: І. Ф. Курас, М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич, В. П. Горбатенко, В. П. Андрущенко, І. О. Кресіна. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – С. 20–33.
41. Могунова М. Скандинавские государства: центральные органы власти : монографія / М. Моргунова. – Київ : Логос, 2005. – 200с.
42. Мустафин А. Оппозиция ее величества. // Зеркало недели 2007 №2(631) – 4 с.
43. Оппозиция // Баглай М. В., Туманов В. А. Малая энциклопедия конституционного права. – М.: Изд-во “БЕК”, 1998. – С. 289–290
44. Оппозиция парламентская // Юридический энциклопедический словарь / Под ред. В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА – М, 2001. – 264 с
45. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2003, №2, С.8-11, 16-17.

46. Петришин О. В. Право як соціально-юридичне явище: до постановки питання / О. В. Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 3–18.
47. Познер Р. А. Проблеми юриспруденції / Р. А. Познер ; пер. з англ. – Харків : Акта, 2004. – 488 с.
48. Політика // Філософія політики: Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. – К.: Знання України, 2002. – 430 с
49. Політична опозиція: навч. посібник. / за заг. ред. В. А. Гошовської, К.О. Ващенко, Ю.Г. Кальниша. – К.: НАДУ, 2013 – 208 с.
50. Політичні партії України / За ред..проф.. В.М. Якушика. – К., 2007. – 393с.
51. Понеделько В. Конституционное закрепление статуса оппозиции - общественная надобность. // Вече.2005 №3 С.16 –18.
52. Понеделько В. Конституционное закрепление статуса оппозиции – общественная надобность. // Вече.2005 №3 – С. 16–18.
53. Пономарев К.Н. Политическая оппозиция как атрибут демократии / К.Н. Пономарев. – Казань: Казанский университет, 2004. – 139 с.
54. Поршаков С. Политическая оппозиция в странах Запада // МЗМО. 2004. №3 – 57 с.
55. Рабінович П. Людські потреби - глибинний визначальний чинник праворозуміння : [питання теорії прав людини] / П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4 (79). – С. 14-24.
56. Рассолов М.М. Актуальные проблемы теории государства и права: [учеб. пособ.] / Рассолов М.М., Малахов В.П., Иванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 447 с.
57. Розділене правління // Шляхтун П. П. Парламентаризм: Словник-довідник. – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 122 с.
58. Савиньи Ф.К. ф. Система современного гражданского римского права. - М.: Статут, 2011. - 510 с.

59. Саміло Г. Політична партія як складова частина політичної системи демократичної держави // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 4. – 97 с.
60. Сергеев С.А. Политическая оппозиция и оппозиционность: опыт осмысления понятий // Социально-гуманитарные знания. 2004, № 3. – 39 с.
61. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
62. Слиска Л., Динес В. Парламентская оппозиция как фактор политической стабильности демократических режимов // Власть, 2001. - № 10 – С. 8–14
63. Совгиря ОБ. Правовий статус парламентської опозиції (порівняльно-правовий аналіз): Дис. канд. юрид. наук. – К., 2005. – 243 с
64. Пешков В.П. Оппозиция и власть: общественное восприятие. -М.: 2007. – 235с.
65. Сорос Джордж Утвердження демократії: Пер. з англ.- К.: Основи, 1994. –224 с
66. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие / Г. Алмонд, Дж Пауэлл, К. Стромм, Р. Далтон. – Пер. з англ. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
67. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
68. Томенко М. Итоги парламентских выборов в Украине: политические ориентации и предпочтения населения \\ Полис. – 2006, №3. – С.75-81.
69. Федоренко Г. О. Законодавча влада в системі розподілу державної влади в Україні: Автореф. дис канд. юрид. наук.: 12.00.02. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 18 с.
70. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.
71. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе ; пер. с нем. – М. : Юрид. лит., 1981. – 368 с.

72. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе ; пер. с нем. – М.: Изд-во «Гнозис», Ред.-издат. группа «Логос», 1994. – 328 с.
73. Цвік М. В. Проблеми сучасного праворозуміння / М. В. Цвік // Правова система України: історія, стан та перспективи : У 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – С. 66–86.
74. Цвік М. Про сучасне праворозуміння / М. Цвік // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С. 3–13.
75. Цыганков А. П. Сучасні політичні режими: структура, типологія, динаміка. Опозиція (опозиційна група): поняття та умови виникнення // Київ: Генеза, 2007 – 328 с.
76. Цыганков. А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. Оппозиция (оппозиционная группа): понятие и условия возникновения // Киев: Генеза, 2007 – 328с.
77. Чумак В. Діяльність парламентської опозиції: корисний досвід для України. – К.: МЦПД, 2007. – 182 с.
78. Шаповал В. Верховенство права: міфи і реалії пострадянського праворозуміння / В. Шаповал // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 30–33.
79. Шапп Я. Система германского гражданского права / Я. Шапп ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2006. – 360 с.
80. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – К. : Український центр правничих студій, 2001. – 302 с.
81. Якушик В. Некоторые теоретические основы анализа политико-правового статуса политической оппозиции в сборнике: Политическая Оппозиция: теория и история, мировой опыт и украинская практика. Материалы научно-практической конференции // Киев, 2003 – С.51-58.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна аналіз діяльності основних моделей парламентської опозиції.

Характер взаємодії опозиції та уряду	Особливості взаємодії опозиції та уряду
Парламентська республіка: вестмінстерська модель	
<p>Найбільша партія, яка виступає проти правлячої партії, називається «офіційною» або «лояльною» опозицією. Основна мета офіційної опозиції – пропонувати програмні альтернативи політиці партії влади.</p> <p>Офіційна опозиція створює альтернативний „тіньовий” уряд, до складу якого входять вищі посадові особи опозиційної партії, які дублюють кожного окремого члена урядового кабінету. Тіньовий кабінет критикує дії чинного уряду та його законодавчі ініціативи, а також пропонує поправки до законодавства. Керівник тіньового кабінету, який зазвичай очолює найбільшу опозиційну партію, вважається альтернативним прем’єр-міністром. У такій якості він обіймає</p>	<p>За умови “злиття” виконавчої та законодавчої влади і домінування Кабінету над Парламентом на парламентську опозицію покладається функція контролю над урядом.</p>

<p>офіційну посаду у парламенті та отримує зарплатню із державного бюджету. Якщо його/її партія проходить в новостворений уряд, лідер опозиції та члени тіньового кабінету зазвичай отримують офіційні урядові посади, які вони дублювали. Подання усних та письмових запитів представникам виконавчо влади опозицією.</p>	
<p>Змішана республіка: французька напівпрезидентська модель (більшість та опозиція нормативно не розмежовані)</p>	
<p>Право ініціювання та ухвалення вотуму недовіри уряду представниками опозиції (ініціювання – десятою частиною від загальної кількості депутатів; ухвалення – абсолютною більшістю від загальної кількості депутатів).</p>	<p>Відсутність реальної можливості парламентської опозиції впливати на діяльність уряду.</p>
<p>Змішана республіка: класичний приклад (чітке розмежування статусу більшості та опозиції), на прикладі Литви</p>	
<p>1)Надання парламентській опозиції широких повноважень в сфері парламентського контролю над урядом: · обрання заступника (-ків) спікера із числа опозиціонерів · призначення представника опозиції головою бюджетного комітету · позачерговий розгляд</p>	<p>Процедури утворення та розпуску опозиції чітко визначені. Її правовий статус, можливість впливу на законодавчий процес та діяльність уряду чітко визначені в Регламенті або в інших нормативно-правових актах.</p>

законопроектів, поданих від опозиції

2) Право парламентської опозиції впливати на законодавчий процес: · право отримати посаду голови парламентського Комітету з питань бюджету та фінансів або його заступника; · право складати розпорядок роботи кожного третього четвергового вечірнього засідання; · право лідера опозиції на першочергову доповідь під час розгляду програми Уряду на засіданні Сейму; · лідер опозиції разом з Головою Сейму та його заступником входить до правління Сейму, основним завданням якого є вирішення організаційних питань роботи Сейму; - лідер опозиції має право пропонувати розгляд проектів законів та рішень Сейму в терміновому порядку.